

**ISMET
DIZDAREVIĆ
KNJIGE
SVJEDOCI**

Izdavač:
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo

Za izdavača:
Prof. dr. Smail Čekić

Urednik:
Ismet Dizdarević

Recenzenti:
Prof. dr. Dževad Termiz
Prof. dr. Muhamed Šestanović

Lektor:
Samija Rizvanović

Fotodokumentacija:
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti
i međunarodnog prava, Sarajevo
Privatna kolekcija autora

Dizajn konsultant:
Asim Đelilović

Štampa:
Štamparija Fojnica d.o.o. Fojnica

Za štampariju:
Šahzija Buljina

Tiraž:
300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.01(497.6)"1992/1995"(048.83)

DIZDAREVIĆ, Ismet

Knjige-svjedoci / Ismet Dizdarević. - Sarajevo
: Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava, 2010. - 223. str
: ilustr. ; 22 cm

Bibliografija: str. 203-223

ISBN 978-9958-740-60-2

COBISS.BH-ID 17798662

Ismet Dizdarević **KNJIGE – SVJEDOCI**

Sarajevo, januar 2010.

SADRŽAJ

- 007 Uvodne napomene
- 011 AGRESIJA: GENOCID, RATNI ZLOČINCI, TORTURA I OTPORI
- 013 Stradanja nedužnih Srebreničana
- 018 Istina o zlodjelima
- 022 Podsticaji daljem istraživanju zločina
- 028 Iskazi nevinih mučenika
- 033 Grozomorni načini mučenja i ubijanja Bošnjaka
- 038 Korijeni psihološkog nasilja nad Srebreničanima
- 044 Grad je branjen i umom i srcem
- 048 Crte ličnosti komandanta
- 052 Dokumenti i svjedočenja o genocidu u Foči
- 055 Korijeni, posljedice i tretman žrtava torture
- 063 Životinje nisu takve
- 068 Nacionalistička struktura ličnosti Vojislava Koštunice
- 075 Činjenica o "čudu bosanskog otpora"
- 078 Nezaboravni govor teksta i crteža dječijeg
- 082 Nasrtaji agresora i otpori branitelja
- 085 Izrastanja u toku otpora agresoru
- 088 Odvažna srca dobrinjska
- 092 Vrijeme sumraka i ljudskog sunovrata
- 097 Rulet života i smrti
- 101 Djelo od izuzetne povijesne važnosti
- 105 Činjenice o agresiji JNA: Upotreba i zloupotreba psihologije
- 110 Senzibilitet za namjere nasilnika
- 117 Ličnost u povijesnim zbivanjima

- 122 Strahotna mučenja u logorima Bobanovih ustaša
 128 "Bukagijom" okivani i maljevima ubijani
 135 U fokusu: genocid i izvršitelji
 143 Originalni prilog istraživanju holokausta i genocida
 147 Genocid: Fenomen cezaropapizma
 150 Ponašanje ratnika u dramatičnim bitkama
 155 Presuda Međunarodnog suda pravde
 158 Užasi viđeni očima djece
 162 Srebreničani su trovani bojnim otrovima
 168 Dubina duševne praznine
 173 Preživjeti genocid
- 179 BARBARI SU BILI BOLJI – NEZABORAV USJEKLINA GENOCIDA
 181 Prof. dr. Asim Omerović: Zaborav ne, oprost nakon Pokajanja
 183 Dr. Bećir Macić: Psihološke dimenzije genocida
 190 Avdo Hebib: Razotkrivanje srpsko-hrvatske destrukcije
 193 Prof. dr. Rasim Muminović: Psihološki aspekti zločina
 197 Prof. dr. Smail Čekić: Psihosocijalna analiza zločina
- 201 BIBLIOGRAFIJA – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
- 224 BILJEŠKA O AUTORU

UVODNE NAPOMENE

Posljednjih godina 20. i prvih godina 21. stoljeća objavljen je značajan broj knjiga o zlodjelima i ponašanjima pojedinaca u Drugom svjetskom ratu i, posebno, o genocidu, ratnim zločinima i otporu agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu u periodu od 1991 – do 1995. godine. U publiciranim knjigama istraživači ratnih zločina, neposredni učesnici u otporu agresiji, žrtve tjelesnih i psihičkih nasilja i pisci (novinari) viđenih zbivanja su reljefno i dokumentirano rasvijetljavali uzroke, tokove i posljedice grozota agresije i genocida. Knjige su pisane različitim "jezicima", naučnim, stručnim, književnim ili novinarskim, ali sadržavaju istu poruku: *osudu fašističkih zlodjela, veličinu pravednog otpora i potrebu da se podstrekači i izvršitelji homocida i urbicida privedu sudu pravde i da, nakon procesuiranja, budu primjerno kažnjeni za učinjena zlodjela.*

Iz riječi i ponašanja naših roditelja i učitelja, kad smo bili mali, spoznali smo da su knjige naši *najbolji prijatelji*. Iza nas su ostali dani djetinjstva ali i danas osjećamo njihovo prisustvo. Dani djetinjstva žive u nama u svemu onim što ih je činilo onakvim kakvi su bili. Žive i u doživljenoj potvrdi da su nas pouke i poruke pročitanih knjiga učinile i misaono radoznalijim, i životno uspješnijim i duhovno bogatijim. Knjige su nam govorile šta se dešavalo prije nas, šta se tada događalo u nama i oko nas i šta bi se moglo, i dobrog i lošeg, dogoditi kasnije. *Knjige su bile i ostale nijemi svjedoci zbivanja u tokovima našeg osobnog i društvenog življenja.*

Davno utkano saznanje i, iskustveno više puta provjereno, da su knjige pouzdani svjedoci događaja i ponašanja ljudi u njima kao i strahote agresije i genocida o kojima su naučnici, stručnjaci, novinari i živi sudionici i očevici tih zbivanja postakli su me da objavim ono što sam, u tekstovima, saopštavao raznovrsnim skupinama slušatelja. Naslovom djela "Knjige svjedoci" i sadržajem promotivnih tekstova nastojao sam da ukažem slušateljima na

Agresori su uništavali vjerske, kulturne, obrazovne i druge ustanove koje su govorile o nacionalnom i vjerskom identitetu Bošnjaka.

Dio I

**AGRESIJA:
GENOCID, RATNI ZLOČINCI,
TORTURA I OTPORI**

STRADANJA NEDUŽNIH SREBRENIČANA

Na trgu u Srebrenici general Ratko Mladić je izjavio: "Evo nas 11. jula 1995. god. u srpskoj Srebrenici. Uoči još jednog praznika srpskog, poklanjamo srpskom narodu ovaj grad. Napokon je došao trenutak da se poslije bune protiv dahija Turcima osvetimo na ovom prostoru".

Radovan Karadžić je na Skupštini SR BiH oktobra 1991. god. "objavio smrtnu kaznu muslimanskom narodu", javno zaprijetivši da muslimani mogu nestati: "Nemojte da mislite da ćete odvesti BiH u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje".

Holokaust i danas živi u sjećanjima ne samo onih koji su ga preživjeli već i u nama koji smo o tome saznali iz knjiga i filmova. Živi, jer živi u našoj memoriji, u našim međusobnim komunikacijama, u tokovima našeg svakodnevnog življenja. Strahotni prizori mučenja u logorima su urezani u najdublje duševne slojeve preživjelih, u intimne svjetove njihovih najbližih, a živjet će sve dok živi jevrejski narod koji je, na vlastitoj koži, osjetio posljedice fašističke strahovlade. Govorimo o holokaustu kao masovnom zločinu izvršenom prije više od pedeset godina nad Jevrejima, u momentu analiziranja dokumenata i svjedočenja sadržanih u knjizi "Srebrenica 1995." To činimo zato što između ovih genocida postoji organska povezanost. Strahotni prizori fizičkih i psihičkih mučenja, progona i ubijanja Jevreja i Bošnjaka potječu iz istih ne-ljudskih izvora, iz *fašističke doktrine*.

Izvori i ciljevi genocida nad Jevrejima i Bošnjacima su isti. Izvor je

monstrumna fašistička doktrina a cilj: uništavanje naroda. Iako je sličnost očita to ne znači da ne postoje razlike. Razlika je vidljiva u dva vida: *u ocjeni realiteta pojave i u načinu izvršenja genocida*. Prvi se nije očekivao, ili se, možda, nazirao ali nikako u tako masovnom vidu, a drugi se nije ni mogao desiti, jer su predstavnici svjetskih sila, nakon završetka Drugog svjetskog rata izjavili da se ovakvo masovno stradanje bilo kojeg naroda na svijetu više neće ponoviti. Međutim, očito je da se u centru Evrope, u srcu starih civilizacija, pojavio povampireni fašizam, grozniji i po pobudama i po načinu izvršenja genocida, od ranijeg. Dogodio se novi masovni zločin, novi genocid nad mirnim žiteljima Evrope, nad građanima Srebrenice. Jevreji su u koncentracionim logorima ubijani masovno u gasnim komorama, a vrlo rijetko individualno. U Srebrenici su ubijani i muškarci i žene i djeca i masovno i individualno i to, najčešće, *nakon strahovite fizičke torture, negiranja njihovog osobnog, vjerskog i nacionalnog individualiteta*.

Činjenice sadržane u tri organski povezane cjeline (dokumenti, svjedočenja, prilozima), koje uvjerljivo govore da je genocid nad Srebreničanima planiran i da su izvršioци zločina educirani za vršenje, ljudskom razumu, neshvatljivih oblika torture i ubijanja. Dokumenti i svjedočenja

otkrivaju strukture ličnosti, načine ponašanja i motive glavnih aktera genocida i njihovih trabanata, inferiornih i sadizmu sklonih srpskih soldata. Iz spleta osobnih izjava Ratka Mladića i sudova izrečenih o njemu od onih koji su, neposredno i u toku julske dana 1995. godine, bili u kontaktu s njim, vidljiva je njegova perfidna, sadistička i osvetnička struktura ličnosti. *On podstiče i nagrađuje neposredne egzekutore genocida.* Njegova naređenja su ohrabivala "Makedonca", "Baneta" i ine izvršioce zločina da ubijanjem (najčešće klanjem) "balija" ostvaruju "časna djela". Sudeći po načinu izvršenja zločina i ponašanjima zločinaca, naređenje je psihološki doživljeno kao prilika da se nekažnjeno i čak sa očekivanjem priznanja ili nagrade ostvaruju i njihove probudene i, propagandom razvijene, osvetničke strasti. Ubijanje "Turaka" kao vjekovnih "tlačitelja" Srba je, u glavama neposrednih izvršilaca zločina nad Srebreničanima doživljen kao opravdan i pravedan čin. Zar u televizijskom saopćenju Ratka Mladića – "čas osvete Turcima konačno je stigao" – ne stoji isti kriminalni motiv. Stoji, očito je. On je, nakon stravičnog masakra pokazao svoju "velikodušnost". Izjavio je da poklanja Srebrenicu srpskom narodu kao njegov dar. Koliko drskosti i slavoopijenosti u sebi nosi ovaj okor-

jeli ratni zločinac. *Srebrenica nikad nije bila srpski grad, a apsurdno je govoriti o darovanju grada, a pogotovo da on, bezosjećajni i perfidni ubica nevinih žitelja Srebrenice, bude darodavalac.*

Dokumenti (a naročito izvještaji specijalnog izvještača UN-a T. Mazowieckog) i potresna svjedočenja preživjelih Srebreničana ne mogu biti čitani "hladne glave". Opisi i izjave o zločinima izazivaju duboke emotivne reakcije. Za ilustraciju jezivih prizora zločina, prezentirat ćemo sam neke. Četnik od žene sa Osmaća otima i odvodi njeno dijete od 14 godina. "Oko podne je isti četnik, sa svojom pratnjom, ponovo ušao među narod, i kada je prolazio pored žene sa Osmaća, ona mu je plačljivim glasom povikala, gdje su joj dijete odveli i što ga ne vrate. Od bijesa četnik je isukao nož, i u njenom naručju zaklao dijete, koje je ona držala, psujući joj majku". Pored opisa masovnog ubijanja ili klanja, progona i silovanja u knjizi Srebrenica 1995. se prezentiraju i podaci o slučajevima sadističkog mučenja Srebreničana. Svjedoci govore o oguljenom čovjeku ("Bilo nas je šest u grupi, preostali su se razbježali kad smo naišli na jednog našeg oguljenog čovjeka. Oči su mu bile povadene, uši i nos odsječeni"). O osobama koji su preklani motornom pilom ("kada smo autobusom krenuli u Tuzlu, u mjestu Kra-

vica, izveli su pet ljudi, koje nisam poznavala i motornom pilom ih poklali"), o čovjeku koji je ispečen na ražnju ("Zatim su me odveli do slijedeće kuće, gdje sam vidjela još stravičniji prizor, kako nabijenog na ražanj peku jednog čovjeka. Jedan od četnika me upitao: "Možeš li poznati ko je na ražnju"? Odgovorila sam da ne znam, jer se čovjek nije mogao identifikovati, zbog toga što je bio skoro pečen."), o paljenju živog čovjeka ("u međuvremenu je kroz otvoren prozor u salu ušao ogroman oblak dima strahovito neugodnog mirisa. Tada je BANE rekao: "Vidite, majku vam jebem tursku kako smrdite". Pod prozorom se čula vriska, zapaljenog živog čovjeka. Bio je to Mujčić Asim, starac od 70 godina, a BANE je dodao: "I njegov sin Omer Mujčić je zelena beretka. Tako ćete svi završiti".)

Psihološki komentar o ovim i sličnim slučajevima je suvišan. Pažljivi čitalac će uočiti i druge psihološke pokazatelje osobnih karakteristika ličnosti mučitelja i ubica muškaraca, žena i djece Srebrenice. Gdje god su se nalazili, Srebreničani su očekivali da će biti mučeni. Neki su zbog toga, izvršili samoubistvo. Osjećanja izgubljenosti i straha, ali i mirenja sa sudbinom su ispunjavali opću psihološku atmosferu. Spoznaja ili naziranje blizine smrti ili, uglavnom za žene, osjećanje gubitka muževa, očeva i

(ili) braće su bili prisutni u dramatičnim okolnostima julske dana. I svaka nada o mogućoj pomoći drugih je izgubljena. Vojnici holandskog bataljona ništa nisu pomagali iako su mogli i trebali. Pojedinci su očekivali da će im pomoći susjedi, prijatelji ili radne kolege. Naprotiv, većina je djelovala cinično i zlorado. Jedan očevidac ističe: "Krenuli smo i ne sluteći stvarnu namjeru naših dojučerašnjih komšija i kućnih prijatelja. Cijelim putem do škole stajale su naše dojučerašnje komšije, radne kolege i prijatelji sa osmjesima na licu punim zadovoljstva, znajući šta nam se sprema, iako smo svi, sto posto, bili nevini po bilo kom osnovu. Među njima kod pekare Fejzić Raškaja vidio sam svog dugogodišnjeg saradnika i kolegu s posla B. N. koji se, prepoznavši me, cinički smiješio, beskrajno uživajući u mojoj patnji i bolu. "Na putu od Srebrenice do slobodnih teritorija prognanici su bili izloženi maltretiranju i ponižavanju od organiziranih ili spontano okupljenih Srba. "Sve do dolaska na slobodnu teritoriju – ističe O. E. iz Poznanovića – bivali smo maltretirani prilikom prolaska kroz mjesta naseljena srpskim življem, i čak kamenovani od strane njihovih žena i djece, tražeći od vojske da nas pobiju". Dublja psihološka analiza dokumenata i svjedočenja o zločinima nad Bošnjacima u Srebrenici za

vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995. će ukazati i na psihosocijalne korijene ove velike ljudske tragedije, otkrit će tragove dugogodišnje psihološke pripreme egzekutora zločina, otkrit će kognitivne i konativne činioce koji su, pored povijesnih, ekonomskih i ideoloških razloga doprinijeli ovom gromornom genocidu. Očito je da su Srebreničani bili izloženi dugim i ponavljanim traumatskim događajima. Vidjeli su mnogo od viđenog zla i na vlastitoj koži su ga osjetili. U periodu od 6. do 11. jula 1995. su djelovali činioci zla i užasa koji u dosadašnjim povijesnim zbivanjima nisu poznati. Ubijanje bez suđenja, mučenje bez razloga, ponižavanje i obezvrjeđivanje nemoćnih radi doživljavanja "moći" u stvarnoj inferiornosti, organizirano protjerivanje djece i žena, sve je to rezultiralo iz stoljećima njegovane mitske svijesti o potrebi vraćanja izgubljenih "svetih srpskih oblasti". Jedna od njih je Argentarija ("Srebreni grad"). Ušli su sa areolom "časnih vitezova", a u suštini lijepu Srebrenicu su umarširale pobješnele horde željne ubijanja i pljačkanja. "Hrabri vojnici" su ušli kada su osjetili i dobili prešutno odobrenje da "zaštićena zona" stvarno nije zaštićena. Da su očekivali i manji otpor i, možda, intervenciju Holandskog bataljona, ne bi se usudili napasti Srebrenicu.

Psihološko objašnjenje gromornog nasilja "časnih srpskih vitezova" nad nejakim i nemoćnim je i ishod njihovih spoznaja vojničkih poraza od slabo naoružanih i nedovoljno ishranjenih vojnika Armije RBiH. Ustvari, to je pokazatelj onoga što oni ne žele prihvatiti istinu o zbivanjima iz svoje prošlosti. Uporno žive u iluziji o "časnom i nepobjedivom srpskom vojniku" iako su u dosadašnjim ratovima od Kosova do naših dana, doživjeli daleko više poraza nego pobjeda.

Genocid je planiran i dugo pripreman. O tome govore ne samo povijesne, već i psihološke činjenice. Stoljećima su djeca i odrasli slušali, u različitim formama istu priču: o turskim "zulumima", o sebi kao "pravdnicima", o drugim narodima kao "nasilnicima", o "nasilnoj" islamizaciji, o uzvišenosti i časnosti hajdučkih i mitskih zlodjela. Ista neistina je, sudeći po svemu što se desilo Srebrenici i njenim mirnim žiteljima progovorila (ko zna koji put) i to ne samo riječima mržnje, već i činovima zločina. Stoljećima taložena mržnja i svijest o opravdanosti mučenja, sadiističkog izivljavanja i potreba ubijanja "polaganim" kidanjem dijelova tijela onih koji su "krivi" za njihove nevolje, je i izraz njihove neostvarene *zablude o sebi kao "nebeskom narodu"*.

Promocija knjige "Zločini nad Bošnjacima u Srebrenici za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995" održana je u Domu vojske 14. 7. 1999. Na promociji je saopšten tekst pod naslovom "Stradanja nedužnih Srebreničana". Promotori: prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Nijaz Duraković, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Enes Karić i prof. dr. Veselinko Trninčić. Tekst pod naslovom "Stradanje nedužnih Srebreničana" objavljen je u "Glasniku" IVZ (broj 7-8, 1999.)

ISTINA O ZLODJELIMA

Krivci ili sukrivci ratnih zlodjela, posebno genocida, ne govore sa kajanjima o njima. Ali i kad neki, između njih, progovore o svojim zlodjelima, nikada ne izgovore punu istinu. I tada oni, obično gonjeni osjećajem grižnje savjesti, o razlozima i načinima izvršavanja zločina ne govore jezikom istine, već jezikom nesjećanja i traženjem opravdanja. Zašto krivci ili sukrivci zlodjela skrivaju istinu? Da li zbog zaborava činjenice, straha od posljedica, odanosti ideologiji ili grupi kojoj pripadaju, ili zbog ranije izrečene zakletve šutnje ili... Očito je da i ovi mogu biti razlozi ali i da nisu jedini. Drugi razlozi, mislimo, izgledaju razumniji i uvjerljiviji. *Začetnici, nosioci i izvršioci zločina intimno vjeruju da su silovanja, mučenja i ubijanja nevinih pravedna djela. Njihovo uvjerenje proizilazi ne samo iz osobnih, destruktivnih ili psihopatskih sklonosti, već i iz dobijenih priznanja i (ili) crkvenih oprosta za učinjena zlodjela.*

Koliko će knjiga "Genocid u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih

nacija, jula 1995" doprinijeti spoznaji istine o strahotnim zločinima u Srebrenici? Koliko ćemo i mi, nakon analiziranja Izvještaja generalnog sekretara UN-a, od 15. novembra 1999. i *znalačkih komentara* trojice profesora – Smaila Čekića, Muharema Krese i Bećira Macića, moći odgovoriti na pitanje koje je Kofi Anann, u tački 3. izvještaja postavio: ...zašto Ujedinjene nacije nisu osujetile srpski napad na Srebrenicu i one gromozorne događaje koji su uslijedili? Zašto nisu, a mogli su kako tvrde neki, da zaustave srpske soldate da svoju, dugo razvijanu mračnu nakanu, pretvore u ono što je sudija Found Raid opisao kao "scene nezamislivog divljaštva: hiljade muškaraca je pogubljeno i zakopano u masovne grobnice, stotine muškaraca je zakopano živo, muškarci i žene su sakaćeni i poklani, djeca ubijana pred očima svojih majki, djed prisiljen da jede jetru svog unuka. Ovo su istinske scene iz pakla, pisane "najmračnijim stranicama ljudske historije". Da li će knjiga smanjiti ili eliminirati tokove krivotvorenja julskih događaja u Srebrenici čije posljedice osjećamo u svim razinama poimanja i na općoj i na grupnoj i na individualnoj? Da li će svijet izvan nas, posebno najodgovornije mjesto institucije i pojedinci, biti kritičniji prema sve glasnijim pokušajima umanjivanja odgo-

vornosti onih koji su bili u ulozi zaštitnika "sigurne zone"? *Da li možemo očekivati da će začetnici, nosioci i izvršioc zlodjela nad Srebreničanima shvatiti da oni nisu ono što su, možda mislili da jesu, hrabri branioci "srpske čestitosti", poklonici "čovječnosti i časnosti", već sadiistički mučitelji, silovatelji, hladnokrvne ubice djece, žena i staraca?*

Da li će doći do promjena u poimanju? Uvjereni smo da će doći. Promjene će doživjeti ne samo oni koji malo znaju kako o općim i posebnim uzrocima tragedije Bošnjaka, žitelja Srebrenice, tako i o načinima mučenja i ubijanja nedužnih koji, u dosadašnjoj povijesti nisu identifikovani, već i oni koji žele da dublje i šire spoznaju moguće uzroke i posljedice. Činjenice, sadržane u sva tri dijela knjige, uvjerljivo govore o danima zločina. Govore o ranije planiranom, racionalno sprovedenom i uspješno, od šire javnosti sakrivenom, masakru nad Bošnjacima u Srebrenici. Otkrivaju prividnu naivnost a suštinsku perfidnost onih koji su imali mandat "da odvrate napade" na Srebrenicu. Spoznat će iz prezentiranja činjenica da je planirani genocid u Srebrenici nagoviješten. Mogao se spoznati iz izjava i postupaka srpskih soldata od prvih dana agresije, od aprila 1992. do juna 1995. godine, te predvidjeti ili bar nazrijeti šta će se desiti Bošnjacima sela i gradova u koje umarširaju trupe, srpske,

soldateske. U svim prethodnim periodima prije osvajanja, agresori su vršili genocid. U Srebrenici, koja je kako su izjavljivali "srpski grad" i koju su smatrali gradom od prvorazrednog strateškog značaja, moglo se očekivati sve najgore. U neposrednoj pripremi nisu prezali ni od čega. Prijetili su vojnicima Ujedinjenih nacija da će ih poubijati ako se suprostave njihovim mjerama, spoznali su iz postupaka blagonaklonjenosti komandanta da neće doći do vazdušnih udara NATO-a, lagali su da ih pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine stalno napadaju i da su oni, iako "poštuju" sve rezolucije o "zonama sigurnosti", prisiljeni da se brane od tih, svakodnevnih, napada. *Kritičnija analiza Izvještaja i uvjerljiva zapažanja autora knjige nam omogućavaju da spoznamo šta je istina, a šta laž, šta je bilo moguće a šta nije, i da li su ili nisu odgovorni za tragediju Srebreničana pojedinci i institucije UN-a.* Na jednom mjestu autora naglašavaju da je "odgovornost evropske i međunarodne zajednice za neadekvatno reagovanje na zločine u Bosni očigledna. Evropa i svijet su se pretvorili da štite ljudska prava. Zbog Bosne, kako je 27. jula 1995. pisao Mazovjecki, "na kocki su sama stabilnost međunarednog poretka i principi civilizacije".

Iz izrečenog je vidljivo da smo, iz mnoštva pouzdanih i poučnih detalja

Službenik SPC blagosilja napadače na Srebrenicu

Patrijarh Pavle sa zločincima na Sokocu

sadržanih u ovom, *izvanrednom i dokumentima bogatom djelu*, prezentirali samo dijelove iz bogatog sadržaja. Izvještaj generalnog sekretara je svojevrsni dokument o odgovornosti UN-a, kojoj su vjerovali Bošnjaci, a koja je ispoljila *bezzvoljnost* u zaustavljanju agresije na Srebrenicu. Odlučnim zaustavljanjem agresivnih pokreta, dobro naoružanih i sitih srpskih soldata, a to je bilo moguće, bio bi spriječen genocid nad Bošnjacima. Ne bi došlo do užasa koje i sada, neposredno osjećamo i preživljavamo. Iako je Izvještaj, kako autori ukazuju, važan korak u rasvjetljavanju uzroka i posljedica genocida u Srebrenici, ipak i on ne otkriva sve ono što se vjerovatno dešavalo u danima prije napada na "zону sigurnosti" a naročito u danima julskog masakra nedužnih. Iz iskazanog se i dalje nazire potreba opravdavanja onoga što se stvarno ne treba i ne može opravdati. Istina i

samo istina je potrebna i to ne samo majkama, djeci, braći i sestrama mučeničkom smrću umrlih Srebreničana i nama koji duboko saosjećamo sa žrtvama tragedije, već i svim dobrotomjernim ljudima Evrope i svijeta koji u činu genocida nad Bošnjacima naziru hod povampirenog fašizma. Iz knjige izvire i potreba da svi začetnici, nosioci i izvršioc i zla, kao i oni koji su mogli i bili dužni da spriječe zlo, nađu pred licem pravde. Nijedna osoba, za koju se pouzdano zna da je kriva, ne smije biti prepuštena spokoju mirnog života. *Glavni začetnici, nosioci i izvršioc i genocida snose najveću odgovornost. Ali osudom njih za zlodjela koja su počinili ne mogu se osloboditi odgovornosti i svi "mali ljudi". U atmosferi koja sada vlada izgleda da ćemo čekati na izlive kajanja nosioca i izvršioca zla, a bez iskrenog pokajanja i osude zla nema ni pomirenja niti tolerantnog suživota pripadnika različitih nacija i vjera.*

Promocija knjige "**Genocid u Srebrenici "sigurnoj zoni" Ujedinjenih nacija, jula 1995"**, održana je u Dom Armije u Sarajevu, 12. 7. 2001. godine. Na promociji je saopšten tekst "**Istina o zlodjelima**". **Promotori:** prof. dr. Atif Purivatra, prof. dr. Nijaz Duraković i prof. dr. Ismet Dizdarević. O knjizi je govorio i predstavnik OUN-a Souren Serajdarian.

**PODSTICAJI DALJEM
ISTRAŽIVANJU ZLOČINA**

(RECENZIJA KNJIGE "Zločini u Vrbanji jula 1993", Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2001.)

Studija "Zločini u Vrbanji jula 1993", čiji su autori prof. dr. Smail Čekić, prof. mr. Muharem Kreso, dr. Bećir Macić, dr. Muhamed Šestanović, Abdulah Jeleč i Edin Ramić, je struktuirana u sedam dijelova, koji prezentiraju suštinske aspekte zločina u Vrbanji, počevši od historijskog prikaza Bugojna, čiji je sastavni dio ovo naselje, obrađujući planiranje zločina i angažovanje Republike Hrvatske u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, događaje koji su prethodili zločinima, izvršenje zločina, obim, oblici i karakteristike počinjenih zločina, te žrtve zločina (ubijeni, mučeni i zlostavljani), kao i odgovornost za zločine. U posebnom dijelu studije – Prilozi prezentirana je relevantna dokumentacija (24 dokumenta) i svjedočenja (30 izjava) preživjelih svjedoka zločina u Vrbanji.

Na osnovu sistematski izložene građe, osmišljene u konzistentan tekst, uz više tabela i fotografija, izložena su najbitnija saznanja o zločinima nad civilima – Bošnjacima u Vrbanji jula 1993. Očigledno je da su zločini u Vrbanji bili u funkciji realizacije velikodržavnog hrvatskog projekta, čija je namjera ugrožavanje teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine, sa konačnim ciljem priključenja njenih dijelova Hrvatskoj. Sa svojim strateškim položajem, a posebno sa respektabilnim privrednim potencijalom, Bugojno je bilo dio strateškog značaja za velikohrvatske planove, zbog čega je po svaku cijenu trebalo formirati etnički hrvatske prostore, posebno bez Bošnjaka, kao većinskog naroda ovog područja. O tome se argumentirano govori u drugom dijelu knjige, pod nazivom "Planiranje i učešće Republike Hrvatske u zločinima", u kome se razmatra hrvatska nacionalistička ideologija; dogovor u Karadorđevu marta 1991; formiranje kolaboracionističke Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna; zatim formiranje HVO-a; proglašenje "Hrvatske Republike Herceg-Bosna" i logističko osiguranje kolaboracionističkih jedinica. S tim u vezi, na osnovu originalnih dokumenata Hrvatske vojske, Ministarstva obrane Republike Hrvatske, HVO-a i drugih, utvrđeno je, izme-

đu ostalog, učešće regularnih jedinica Republike Hrvatske, kojima su komandovali visoki oficiri Hrvatske vojske, u agresiji i drugim zločinima u Bosni i Hercegovini, radi zauzimanja dijela Republike i priključenja drugoj državi – Republici Hrvatskoj.

Kao i cijeli tok agresije na Bosnu i Hercegovinu, zločini u Vrbanji su planirani i sistematski realizovani, što pokazuju rezultati istraživanja ove studije. U tom kontekstu, treba istaći ilegalno formiranje Kriznog štaba Bugojna (političko rukovodstvo hrvatskog naroda) i Zapovjedništva grada Bugojna (vojno rukovodstvo hrvatskog naroda), izradu dokumenata za "odbranu" Bugojna, formiranje i obuku jedinica i raznih službi, uvođenje oružanih straža, naoružavanje stanovništva, uspostavljanje punktova, noćne kontrole prolaznika, itd.

U realizaciji agresorskih ciljeva i genocida nad Bošnjacima, hrvatske snage su u kratkom vremenskom razdoblju (17-28. jula 1993.) u bugojanskom naselju Vrbanja počinili raznovrsne oblike zločina, što je sistematski i dokumentovano obrađeno u dijelu "Obim, oblici, i karakteristike počinjenih zločina" (V dio). U tom sklopu, s pravom se navode napadi na civilne ciljeve, prijeke egzekucije, silovanja, masovne pljačke, neselektivna upotreba sile, razaranja stam-

benih i drugih objekata, zlostavljanja, mučenja, sakaćenja, itd.

Kao konzekvenca toga je da je u Vrbanji izvršen najteži oblik zločina – ubistvo civilnog stanovništva, što potvrđuje genocidne namjere hrvatskog agresora i njegovih kolaboracionista. Brojke do kojih su došli istraživači su zaista stravične, jer su u tako malom naselju (643 stanovnika) ubijena 54 civila, a zarobljeno i zlostavljano 45. Autori su u ovom dijelu, analitičkim pristupom, uz brojne tabele i fotografije, utvrdili svu monstruoznost genocida nad civilnim stanovništvom. Stanovnici Vrbanje su ubijani vatrenim oružjem, udarcima po glavi i leđima, vađenjem dijelova tijela, snajperima, granatiranjem, itd. Ubijeni su starci, žene, djeca, a posebno oni koji su najsposobniji za rad, kao egzistencijalna osnova porodice (između 19-55 godina starosti ubijen je 41 stanovnik Vrbanje).

Ubijanje, a zatim masakriranje, odnosno izivljavanje nad žrtvama je posebna dimenzija zločina nad civilima Vrbanje, što najbolje pokazuju svjedočenja preživjelih Bošnjaka, prezentirana u jezgrovitim izvodima u ovom dijelu rada. Prema tim iskazima pronalazena su izmasakrirana tijela, spaljena, sa odsječenim dijelovima, itd.

Shodno tehnologiji zločina, koje je agresor primjenjivao u Bosni i

Hercegovini, i na ovom lokalitetu su bila prisutna zatočenja i zlostavljanja (45 civila iz Vrbanje), sa svim polnim, obrazovnim i starosnim kategorijama (čak i dijete od dvije godine). Sve su to pratile pojave prisilnog raseljavanja, neselektivnog djelovanja po civilnim ciljevima; zastrašivanja, ucjene i prijetnje, pljačke, silovanja, izživljavanja (gašenje cigareta na tijelu i sl.), nanošenje raznovrsnih povreda i sl.

U realizaciji genocidnih namjera, agresoru nisu bile dovoljne samo prijetnje egzekucije, zatočenja i zlostavljanja, nego je planski nanosio materijalne štete na stambenim i pratećim objektima, što je u studiji argumentovano sa egzaktnim podacima (V dio). U tom pogledu, na 186 popisanih i procijenjenih objekata u Vrbanji u vlasništvu Bošnjaka, materijalne štete su iznosile 6.813.082 DEM, što u prosjeku po jednoj obitelji iznosi – 36.629 DEM, pri čemu namjerno nanesena šteta iznosi – 99,64%.

Strpljivim radom autori su uspjeli da prikupe osnovne podatke za sve ubijene, mučene i zlostavljane, sa skoro svim njihovim fotografijama (VI poglavlje). S obzirom na sistematičnost i preglednost ovog dijela rada, čitalac ima pred sobom zorne dokaze o žrtvama zločina u Vrbanji.

Na temelju prednjih konstatacija, osmišljen je dio knjige "Odgovornost

za zločine" (VII dio), u kome su prezentirani osnovni elementi na kojima se ona treba bazirati. S pravom je, u tom pogledu, istaknut velikodržavni projekat, uništenje Bosne i Hercegovine kao nezavisne, međunarodno priznate države, članice Ujedinjenih nacija, zatim agresija (kao međunarodni oružani sukob), ratni zločin i genocid nad civilima Bošnjacima, itd. Čitaocu su prezentirana određenja zločina prema Statutu Međunarodnog suda za sudsko gonjenje osoba odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog prava počinjene na prostoru bivše Jugoslavije od 1991. (teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949, povrede zakona ili običaja rata, zločin genocida i zločin protiv čovječnosti). Na taj način, polazeći od općih određenja, mogu se korespondentno ocjenjivati zločini u Vrbanji i odgovornost za njihovo izvršenje. Pravilno je što se insistira na dva nivoa odgovornosti: neposredna odgovornost (odgovornost neposrednih izvršilaca zločina) i komandna odgovornost (odgovornost naredbodavaca, vođa, planera, organizatora, podstrekača za izvršenje zločina, odnosno za nepreduzimanje adekvatnih mjera za njegovo sprečavanje).

Predsjedništvo općinskog HVO-a Bugojno je označeno kao najodgovornija vojnopolitička struktura na području općine Bugojno, dok se ko-

mandna odgovornost može pripisati Zapovjedništvu 104. HVO brigade "Eugen Kvaternik" i Domobranske bojne Bugojno. Ove tvrdnje su argumentovane sa brojnim dokazima o zločinima nad stanovništvom Bugojna, a time i Vrbanje.

Ova knjiga nije imala ambicija da ulazi u pitanja pojedinačne odgovornosti za neposredno izvršenje zločina, ali je ponudila dosta dokaza za kompetentne institucije, a prvenstveno Međunarodni sud u Hagu.

Posebnu vrijednost knjige predstavljaju dokumenti i svjedočenja, koji još snažnije potvrđuju zločine u Vrbanji i odgovornost za njihovo izvršenje. Na taj način, još jednom se utvrđuje agresija od strane Republike Hrvatske (odnosno međunarodni sukob) na Bosnu i Hercegovinu, te narušavanje teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine (formiranjem kolaboracionističke Hrvatske Zajednice Herceg-Bosna). Dokumenti ove knjige (24) upućuju na puno vojno prisustvo Republike Hrvatske na području Bosne i Hercegovine, a time i u Bugojnu. U vezi sa tim, brojno naoružanje iz Hrvatske, putem njenih odgovarajućih organa (posebno Ministarstvo obrane), dopremljeno je Hrvatskom vijeću obrane Bugojno, što je ovu kolaboracionističku formaciju stavljalo u veliku oružanu nadmoć.

Nekoliko dokumenata (posebno Zapisnik sa sjednice Hrvatskog vije-

ća obrane Bugojno, od 10. aprila 1993.) demonstriraju odnos prema Bošnjacima ovog područja, koji je išao do takvog poniženja, da je donesena odluka da se "zabranjuje izdavanje dozvola za izlazak iz Bugojna muslimanima, izuzev u hitnim slučajevima koje može odobriti samo predsjednik HVO i dopredsjednik". Faksimili, koji su dati za neke dokumente u cjelini, a za jedan broj (one duže) sa najbitnijim dijelovima, ovaj dio studije čini još autentičnijim.

U studiji je prezentirano trideset do sada neobjavljenih, autentičnih izjava neposrednih preživjelih učesnika zločina u Vrbanji. Svaka izjava je, prema naučnim standardima obrađena, uz odgovarajući naslov. Ova svjedočenja nedvosmisleno govore o gnusnosti zločina prema Bošnjacima Vrbanje, njihovim načinima, oblicima i akterima. *To se najbolje vidi iz jezgrovitih i udarnih naslova, koji ukazuju na borbena djelovanja Hrvatskog vijeća obrane po civilima, zločinima nad komšijama, stalnom zlostavljanju Bošnjaka, mučenju uz vrela zid, zlostavljanju na prisilnom radu, masakriranju Bošnjaka, bačenih u Vrbas, stavljanju noževa pod grlo, zakopavanju pasa sa Bošnjacima u masovnu grobnicu, zlostavljanju od radnih kolega, mučenju i masakriranju staraca, zahtjevima da se tenkom "potaru balije", urezivanju u tijela ustaških simbola, prisiljavanju da se jedu čikovi*

cigareta, boravku u živom štitu, itd. Po standardnim metodama čuvanja identiteta svjedoka, svugdje gdje se mogla identifikovati ličnost davaoca izjave, primijenjen je uobičajeni postupak, po kojem su imena i prezimena naznačena sa inicijalima. Izdavač, uz manje ispravke, nije mijenjao autentičnost jezika i stil kazivanja svjedoka.

Studija "Zločini u Vrbanji jula 1993." predstavlja značajan izvor za naučne, sudske i druge ustanove i uopšte širu javnost, te se kao takva može smatrati daljim podsticajem za istraživanje zločina na području Bugojna i šire tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991-1995.

Pripadnici HVO-a Bugojno uz fašističku zastavu. Mnogi od njih se i danas nalaze na čelnim pozicijama u Oružanim snagama BiH, a za zločine u Bugojnu i Vrbanji još niko nije odgovarao.

Bugojansko naselje Vrbanja nakon što su kroz njega u svom monstruoznom pohodu prošli borovnici HVO-a

Zloglasni logor HVO-a motel Akvarijum u kojem su bili zatočeni Bošnjaci civili

ISKAZI NEVINIH MUČENIKA

Naučna studija "Zločina u Vrbanji jula 1993." vraća nas u julske dane, u dane grozomornih zločina, nasilja i, za normalni ljudski um neshvatljivih zlodjela nad Bošnjacima. Govor dokumenata, fotosa i iskrenih izliva paćenih i masakriranih žitelja Vrbanje je strašniji od jezika i prizora, ljudskom maštom iskonstruiranih, horor filmova. Iako činjenice, svojom unutrašnjom autentičnosti uvjerljivo govore da se zločin i genocid zaista desio, ipak sam i ja, nakon vrlo temeljitog iščitavanja knjige "Zločini u Vrbanji 1993." ostao ljudski zbunjen, u nemogućnosti da prihvatim da su strahomorna zlodjela mogli vršiti ljudi nad drugim ljudima, komšije nad komšijama samo zato što su drugi drugačije nacionalnosti i vjeroispovijesti. A očigledno je da su, kako preživjeli izjavljaju, mogli "urezivati ustaške simbole u tijela žrtava", prisiljavati Bošnjake da "jedu čikove cigareta", "da vrše perverzne radnje" i da rade sve ono što je u njihovoj, bolesnoj nadmenosti,

shvaćamo "opravdanim". Nasilnici su Bošnjake i duhovno ponižavali i "razapinjali i masakrirali", a njihove kćeri, sestre i supruge "grupno silovali". Svaka ispovijest je uvjerljiv pokazatelj zločina. Radi ilustracije citirat ćemo samo neke detalje iz izjava pojedinaca koji su i na vlastitoj koži osjetili torturu i bili očevici ponižavanja, sadističkog mučenja i ubijanja drugih i to ne samo muškaraca, već i žena, i ne samo odraslih već i djece, pa čak i beba. U WC-u kafane "Ritmo", u koji su zatvorili Š. S. iz Donjeg Vakufa su, kako ističe, "pet pripadnika ekstremista HVO-a, neizmjenično ulazili kod mene u WC te kafane i neizmjenično me silovali i vršili nadamnom obljubu. Prvi mi je naredio da se skinem, pri tome je imao čarape preko glave i lica, prislonio me uza zid i izvršio silovanje. Ja sam se pokušala odbraniti, ali me je on udario šamarom i zaprijetio mi da će me ubiti ako se budem opirala i vikala, pa nisam smjela vrištati niti vikati dok me je silovao i to je vršio oko 15 minuta. I ostala četvorica su imali čarape preko glave i lica i svaki od njih mi je prijetio da će me ubiti ako se budem branila ili vikala... Poslije naizmjeničnog silovanja, izvršenog od njih, svih pet, bila sam sva bolesna, slomljena i iscrpljena." Ista zatočenica je očevidac strahovitog prizora klanja civila. Izjavila je, u to-

ku svjedočenja, da su ovog civila dovela trojica pripadnika HVO-a pred istu kafanu u kojoj je ona silovana. "Kada su došli do nas, jedan mi je rekao: "Gledaj balinko kako se kolje balija, ako ti vidim suzu u očima i ti si gotova". Tada je jedan od njih toga civila uhvatio i držao za lijevu ruku, a drugi za drugu, dok mu je treći odrezao nos i uši, te ga je jedan uhvatio za kosu i potegao mu glavu unazad, odnosno jedan mu je od ovih koji ga je držao za jednu stranu odrezao nos i jedno uho, dok je onaj treći koji mu je stajao iza leđa, a nakon što je jedan od onih koji su ga držali zategao mu glavu unazad potežući za kosu, zaklao ga nožem. Tako što je nožem prerezao s prednje strane vrat i tako ga zaklao. Ja sam morala sve gledati i civila koga su tako mučili i zaklali. Jaukao je dok su mu odrezivali nos i uši, a onaj treći ga je ubadao nožem u leđa i tom prilikom civil je kriknuo." I iz kazivanja A. K. iz Vrbanje vidljiv je sadizam, cinizam i životinjska ćud jednog od istaknutijeg krvnika Slavka Šakića. Šakić je, ističe A. K., "naredio da legne potrbuške na patos a kada sam to uradio, rekao mi je da pružim desnu ruku na kojoj je ugasio cigaru, čik bacio na patos, a zatim naredio da ga uzmem u usta i pojedem što sam i učinio. Nakon toga je bacio čik od cigareta, naredio da je uzmem je-

zikom i pojedem što sam, također, morao učiniti. Isti je nastavio sa psihičkim maltretiranjem i ponižavanjem mene kao čovjeka i ličnosti, naredivši da obližem njegove vojničke čizme i da polizem pljuvačku koju je prethodno ispljunuo na patos. Sve sam to morao da uradim, a u jednom trenutku Šakić me upitao da li sam završio sa lizanjem. On me upitao da li sam polizao svaku kapljicu od njegove pljuvačke. Odgovorio sam da dobro ne vidim, nakon čega me je pendrekom udario iza uha od koga udarca sam bio u polusvjesnom stanju, a Šakić je pendrekom nastavio da me udara po leđima." Očevici zločina u Vrbanji ukazuju i na ponašanje nekih komšija Hrvata. Kazivanje A. B. iz Vrbanje je reljefan primjer neočekivanih ponašanja komšija. "Kada smo došli do kombija – ističe A. B. – ja sam išao prvi. Ivica Vučak mi je naredio da ruke naslonim na kombi, a da noge raširim, a zatim me je počeo tući palicom. To je trajalo oko pola sata, a sve to vrijeme su bile okupljene komšije, među kojima je bilo i žena i djece, koji su to gledali sa odobravanjem".

U procesu sagledavanja onog što sam, nakon analiziranja sadržaja uzorne naučne studije "Zločini u Vrbanji jula 1993.", čiji su autori prof. dr. Smail Čekić, prof. mr. Muharem Kreso, prof. dr. Bećir Macić, doc. Mu-

hamed Šestanović, Abdulah Jeleč i Edin Ramić, najpotresnije doživio su iskazi svjedoka grozomornog zločina u Vrbanji. Trideset iskaza svjedoka i 24 dokumenta koji su dati u Prilozima knjige reljefno ilustriraju i uvjerljivo govore o onom što su vrsni istraživači u sedam poglavlja, teorijski i empirijski, razradili. Od prvog poglavlja – Bugojno – razvoj i prilike do agresije – do sedmog poglavlja – Odgovornost za zločine – čitalac će spoznati i intimno prihvatiti činjenice o kojima autori pišu. Uvjerit će se da je planiranje i učešće Republike Hrvatske u zločinima, događaji koji su prethodili zločinima, načini izvršenja zločina kao i posljedica koji su iz njih rezultirali bili u funkciji realizacije velikodržavnog hrvatskog projekta. U projektu je, teorijski i operacionalno, razrađen dogovor Tuđmana i Miloševića iz Karađorđeva o “nužnosti” podjele BiH. Zločini i genocid u Vrbanji, kao i u drugim mjestima BiH, su rezultirali iz uvjerenja vladajućih režima Srbije i Hrvatske da je opstanak BiH u njenim povijesnim i prirodnim granicama nemoguć. “Etničko čišćenje” ili, kako su ga nasilnici perfidno proklamirali, “humano preseljavanje” je nužan i “pravedan čin”. Za ostvarenje ovih, mračnih neljudskih zamisli, svi vidovi nasilja nad Bošnjacima su krvnicima “unaprijed oprosteni”.

Profesionalno zainteresirani čitaoci, u knjizi “Zločini u Vrbanji jula 1993.”, će uočiti opće i posebne razloge bez kojih, danas, nije moguće sagledati okolnosti i događaje koji su prethodili zločinima u Vrbanji i, najvjerovatnije, zašto su pojedinci, navedeni u knjizi, u toku strahovlade HVO-a u Bugojnu nosili u sebi toliko mržnje i divljaštva. Ova saznanja će im, također, pomoći u dubljem sagledavanju uzroka i posljedica genocida nad Bošnjacima koji se, u toku agresije, vršio u svim dijelovima BiH. Očito je da su zločini i genocid nad Bošnjacima vršeni radi ostvarenja monstrumskih ideja o opravdanosti teritorijalnog širenja Srbije i Hrvatske na račun BiH. U glavama idejnih začetnika, nosilaca i izvršilaca genocida nad Bošnjacima utkana je nerazumna, neistinita i nepravedna ideologija, ideologija koja je rođena prije jednog stoljeća i koja je, u njima, razvijana i na zločinačke načine ispoljavana. *Zločini u Vrbanji, onako kako su dokumentirani i interpretirani u knjizi, su vidljiv pokazatelj destruktivne idejne mašinerije, nemilosrdnog njenog ostvarivanja na nevinim žiteljima Vrbanje i ponašanja krvnika koji očekuju nagrade i priznanja za postignute uspjehe u “čišćenju povijesnih hrvatskih prostora od balija”.*

Knjiga je podstrek historičarima, sociolozima, psiholozima, politolozi-

ma i drugim istraživačima u traženju istine. Bez spoznate i saopćene istine o uzrocima, tokovima i posljedicama zločina nad Bošnjacima i pripadnicima drugih naroda koji BiH doživljavaju svojom jedinom domovinom nema ni pomirenja ni suživota. Knjiga “Zločini u Vrbanji jula 1993” je podstrek i put zašto i kako treba istraživati ono što bi, ako ne bude istraženo, tokom proticanja vremena moglo biti zaboravljeno. Koje posljedice zaborav genocida nad Bošnjacima sobom nosi svi smo, intimno, toga svjesni.

Promocija knjige "Zločini u Vrbanji jula 1993." održana je 28. 7. 2001. godine u KSC Bugojno – Pozorišna dvorana. Na promociji je saopšten rad "Iskazi nevinih mučenika". Promotori: prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Enes Karić i prof. dr. Mujo Slatina. Tekst je publikovan u "Glasniku" (9-10, 2001. godine) pod naslovom "Zločini u Vrbanji jula 1993."

GROZOMORNI NAČINI MUČENJA I UBIJANJA BOŠNJAKA

Dokumenti sadržani u knjizi Eseta Muračevića "Ubijene i nestale žrtve u Vogošći 1992-1995." govore istinu o zlodjelima. Istinu govore i fotosi ubijenih i nestalih Bošnjaka, skeleti iskopani iz grobnica masovnih, izrečene uvrede bahatih i sadizmom opijenih krvnika, svjedočenja preživjelih iz mučilišta vogoščanskih. Svi su krvnici, u danima paljenja i klanja bili na okupu, i mladi i stariji, i nepismeni i školovani, i komšije i "srbijske delije". U istom hodu mučenja i ubijanja su "domaći" mučitelji i, po zlu poznati, Šešeljevi i Arkanovi soldati, željni pljačke i prolijevanja krvi nevinih žrtava Svraka, Tihovića i drugih dijelova Vogošće. Krvnici su znali odrađivanje koga treba ubiti "nakon prethodnog mučenja, koga treba mučiti sa neprikrivenim zadovoljstvom, koga treba protjerati, čije kuće, nakon pljačke, treba spaliti. I mjesta za maltretiranje i strahotna mučenja su izabrana: "Bunker" (poznatiji kao "Kod Sonje"), "Nakina garaža", "Planjina

kuća", kao i podrumi koji su od zlo-tvora procijenjeni prikladnim mjestima za njihova sadistička izživljavanja i silovanja i to ne samo žena, već i djevojčica. Autor dokumentarno govori o ljudski neshvatljivim zločinima dobro naoružanih, pohlepkih i alkoholom natopljenih krvnika. I autorova zatočenička viđenja mučenja drugih i opisi osobno doživljenog brutalnog nasilja, daju objektivnim činjenicama emocionalno dublju uvjerljivost. U toku sedmomjesečnog zatočenja vidio je prizore zla koje ni u snu nije mogao odsanjati, a kamoli u zbilji doživjeti. Doživio je strahote mučenja i dubinu osobnog ponižavanja i to ne od nekih nepoznatih, dalekih, već od bliskih: od ranijeg druga, komšije ili radnog kolege. Jedan od njih je Predrag Živković Božur s kojim je Eset dugi niz godina drugovao. Iako su, kako kaže Eset "skupa išli na turneje, svirali gitare...", Božur ispoljava ponašanje koje Eset, očito je, nije mogao od Predraga Živkovića, svog ranijeg kolege iz Radničkog kulturno-umjetničkog društva "Unis", očekivati. Doživio je od Božura ne samo osobno vrijeđanje i "udarac nogom u glavu u predjelu lijevog uha", već što samo osoba zadojena mržnjom i svirepošću može riječima iskazati. Eset Muračević piše:

"Vi naše sunetite, a mi ćemo tebi odrezati jaja, životinjski urliče Božur.

Bajonetom mi otkida dugmad na šlicu. Hladno sječivo dodirnulo je moj polni organ". Očito je da bi ovaj krvnik učinio što je namjeravao da ga, izko zna kojih razloga, ali ne iz ljudskih, u tome nije spriječio njegov saučesnik Nele. Autor otkriva načine mučenja Bošnjaka koje, danas ni u najjezivijim horor filmovima ne možemo vidjeti. Eset Muračević navodi zatočenika i grozomorne načine mučenja i ubijanja Bošnjaka i Bošnjakinja: "nakon uboda bajonetima, živog posipali benzinom i palili"; bratu i sestri su "velikosrpski zločinci odrezali prste na rukama a nogama, a potom ih zaklali"; tj, "ali su ih natjerali da jedu kuhinjsku so i danima mučili žeđu, a potom ih natjerali da sami sebi iskopaju grobnice"; "Hasana Abaza su natjerali da sa jednog podzida, visokog oko tri metra, dvaput skoči – laste – na kameni pod"; "tjerali ih i da homoseksualno opšte" i da, kako autor ističe, "zlostavljaju na način čije iznošenje nije za javnost".

Svaki čitalac knjige "Ubijene i nestale žrtve zločina u Vogošći 1992 – 1995." će, nakon iščitavanja napisanog, pažljivog percipiranja fotografija zatočenika vogošćanskih logora – mučenih i ubijenih Bošnjaka nakon intimno doživljenih potresnih ponašanja rodbine žrtava u situacijama u kojima su se nalazili (u toku traganja za nestalim, pri ekshumaciji ili na

dženazama), osjetiti dubinu stradanja Bošnjaka, nepravdu koju su im nanijeli oni koji misle da su pripadnici "nebeskog naroda". *Međutim, oni će i dalje spoznati opravdanost shvaćanja da nema pomirenja bez istine, niti suživota bez osude začetnika i izvršilaca zločinačkih djela i to ne samo "glavešina zla" Radovana Karadžića, Ratka Mladića, Momčila Krajišnika i njihovih najbližih sljedbenika, već i "malih krvnika". Imena "malih krvnika" vogošćanskih zločinaca koji se ne razlikuju po potrebi, već samo po načinu realiziranja planiranog genocida nad Bošnjacima, navedena su u knjizi Eseta Muračevića. U njihovim mišljenjima, ponašanjima utkana je ista mračna, velikosrpska ideja, ista pljačkaška narav ih je vodila i ista dubina mržnje prema Bošnjacima ih je povezivala. Kakva je razlika u namjerama i djelima prof. dr. Nikole Poplašena, republičkog povjerenika "Srpske RBiH" ili Jovana Tintora, prosječnog vogošćanskog molera i, naprimjer, dvadesetogodišnjeg mladića Mite Nešića iz Svraka koji sa "isukanom kamom zarobljenim Bošnjacima prijeti kako balijsku djecu čim se rode treba iz kolijevke bacati u vis i dočekivati na bajonet" ili, pak, Bobana Lazića iz Krivoglavaca koji "učestvuje u silovanju desetogodišnje, retardirane djevojčice i njene osamdesetogodišnje nane"? Moguće je govoriti o razlici u širini ispoljavanja*

zločina, a ne o slabijoj ili jačoj mržnji prema Bošnjacima. Mržnju, mučenjem glađu zatočenika, je ispoljio i Marinko Soldo, koji danas živi u Federaciji. Autor s pravom pita hoće li Marinko Soldo "smoći snage da progovori istinu o stradanju Bošnjaka, ostaje da se vidi".

Svjedoci golgote vogošćanskih kazamata u knjizi Eseta Muračevića govore i o ponašanju komandanta UNPROFOR-a MacKenziea Lewisona za koga su se pekli janjci i dovodile mlade djevojke. Ahmed Hido, svjedok dolaska MacKenziea ističe da smo u "sobama iz kojih su izvedene djevojke, zatekli nered, nered koji je ukazivao na seksualno izživljavanje". Izjave svjedoka dovoljno govore o lošem ponašanju čovjeka koji je poslat ispred OUN-a u Bosnu i Hercegovinu.

Knjiga govori o zločincima i njihovim zlodjelima. Međutim, ona ne ostaje samo na opisu osobina ličnosti zločinaca i načinu realiziranja genocida nad Bošnjacima. Autor želi da otkrije korijene srpske mržnje prema Bošnjacima, da je sagleda u razini njene uronjenosti u individualnoj i grupnoj svijesti agresora. *U izreci "Bože, odkuda tolika mržnja"? – sadržana je potreba iznalazjenja odgovora na porijeklo izrazito ispoljene mržnje pjedinaca iz srpskog naroda. Eset Muračević nastoji spoznati i pokazati izvore duho-*

vne snage izgladnjelih i izmučenih Bošnjaka ispoljene u trpljenju fizičke i psihičke torture i u, za krvnike, neshvatljivog unutrašnjeg otpora. Ispoljavali su je, ne samo pojedinci, već i većina i to ne samo u Vogošći, već i u svim gradovima i selima u kojima su srpski soldati gazili. U ličnosti i uzvišenom ponašanju mjesnog imama Hasiba Ramića autor otkriva dubinu i plemenitost bošnjačke duše. Zločinci su, pred njim, ubili njegovo četvoro djece, a njega i njegovu suprugu zaklali. Ostale su njegove riječi koje govore o snazi plemenitog čovjeka, a kroz njih i o duhu svih mučenih i ubijenih Bošnjaka: "Mogu nam uzeti živote, ali ne mogu dušu." Riječi Hasiba Ramića su riječi bosanskohercegovačkog iskona. One su eho stoljetnog bošnjačkog stradalništva ali i nadživljavanja doživljenih strahota. U jedanaest genocida u jednom stoljeću su nas mučili, ubijali, protjerali, a nikad nisu mogli, niti će ikada moći da ostvare ono što žele: da nas više ne bude, da se više ne rađamo, rastemo i umiremo prirodnom smrću na svojoj zemlji na kojoj tisuću godina živimo. Jer, kako kaže Musa Ćazim Ćatić "preživjet ćemo jer su naša mjerila drukčija i naša osjećanja dublja i toplija, jer se ne bojimo ni drugih ni drugačijih ni boljih, jer se sami sobom grijemo".

Bivši pansion "Kontiki" u Vogošći, prema tvrdnjama preživjelih, tokom rata je pretvoren u bordel "Kod Sonje" koji je dobio naziv po bivšoj vlasnici pansiona Sonji Beganović, a koja je tokom rata boravila u Hrvatskoj.

"Gospodin Mekenzi, silovanje Bošnjakinja je kozmički zločin. Vaše lažne izjave u vezi agresije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima su sramne. Vaše nečasno ponašanje u BiH i vaše laži u vezi genocida nad Bošnjacima u Srebrenici osuđuju svi kanadski Bošnjaci i svi pošteni i pravedni ljudi u Kanadi i cijelom svijetu. Sramite se zbog vaših postupaka i izjava." (Saopštenje za javnost Kongresa Bošnjaka Sjeverne Amerike, 16.01.2006.).

Promocija knjige Eseta Muračevića "Ubijene i nestale žrtve u Vogošći 1992 – 1995" održana je 18. 9. 2001. u sali Radničkog univerziteta Vogošća. Na promociji je saopšten rad "Grozomorni načini mučenja i ubijanja Bošnjaka".
Promotori: prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Ismet Dizdarević i autor Eset Muračević.

KORIJENI PSIHOLOŠKOG NASILJA NAD SREBRENIČANIMA

O tragediji nevinih žitelja Srebrenice pisat će se u 21. stoljeću. Ono što je do sada izrečeno ili napisano samo je djelić onoga što treba reći o uzrocima i posljedicama strahotnog genocida nad Srebreničanima. Broj mučeničkom smrću umorenih je zaista velik, ali na žalost najbližih i svih nas ostalih, još uvijek nisu pronađene kosti ubijenih. Nada da su nestali živi, sa svakim novim danom, postaje nestvarnija. Oni koji po službenoj dužnosti traže nestale Srebreničane ističu da ima još mjesta gdje su izvršeni masovni i individualni zločini, koji još nisu otkriveni. Kada se pronađu i ta mjesta, broj – od četničke kame ili metka – usmrćenih bit će daleko veći.

Spoznaja o veličini tragedije Srebreničana je dublja i za ljude svijeta, koji su ljudskošću ispunjeni, teže shvatljiva, kada se broju ubijenih dodaju i brojevi ranjenih, izmučenih i progonjenih. Prizori golgote žena i djece Srebrenice ušli su u domove

građana svijeta. Najveći broj se pitao da li je tako nešto moguće? Da li je moguće da i sada na koncu dvadesetog stoljeća, zemlju gaze spodobe stravičnije od Barbara? Kako se moglo desiti da, u zoni zaštićenoj međunarodnim snagama, divljaju soldati Ratka Mladića? Šta će reći oni kojima je fašizam, i kao doktrina i kao praksa, poznat? Mogu iskazati samo gnušanje, osudu i želju da se zlo zaustavi. A šta će, kazati sada, nakon dubljih spoznaja svih zlodjela četnika i to ne samo onih vidljivih, pisanih ili prikazanih, već i onih nevidljivih o kojima je vrlo malo rečeno. Nešto se nikada neće saznati samo se može naslutiti. To su duboka psihološka preživljavanja onih koji su predosjećali blizinu smrti, to je duboka psihološka drama onih koji su umirali nasilnom smrću, to su nijemi protesti onih koji ni u snu o zlu nisu mislili. Svoje doživljaje fizičkih i psihičkih strahota su odnijeli u duboke jame ili u, za njih, unaprijed iskopane rake. Još se nije rodio slikar koji nosi duh i senzibilitet velikana likovne umjetnosti Španjolca Pabla Pikasa (Picassa). Pablo Pikaso je stvorio remek-djelo inspirisan stradanjem jednog lijepog španskog grada. Ubijanje građana Srebrenice od unuka ili sinova ljudi iste, fašističke strukture ličnosti, su stravičnija. Srebrenica čeka novog Pabla Pikasa, da

srcem i duhom umjetnika, otrgne od zaborava strahote nevinih Bošnjaka. Četnici Ratka Mladića su nadmašili, u načinu mučenja i ubijanja, Musolinijeve fašiste.

Prizori genocida su vidljivi, ali ne i svi korijeni. Vidljivi su oni koji, iz nepristrasnih dokumenata, izvire. U njima je sadržana istina o začetnicima i izvršiocima zla. Iz njih se nazire i ideologija kojom su hranjeni podstrekači i izvršiocima zla. Teritorijalne pretenzije ideologa "Velike Srbije" su, zločincima nad žiteljima Srebrenice, pokazali šta žele i kako žele. Pokazali su kako žele ostvariti svoje mračne nakane. Rušiti, paliti, proganjati, mučiti i ubijati i, nakon toga, prisvojiti tuđe kao svoje. "Zagospodariti" bosanskohercegovačkim selima i gradovima, poljima i uzvišenjima preko Drine. *Iz poraza na Kosovu i brojnih poraza doživljavanih u svojoj šestovjekovnoj povijesti nisu spoznali osnove svojih zabluda. Nisu spoznali da na porazima grade mit o svojoj nepobjedivosti, da na izvršenim zločinima nad nersrbima šire laž o svom viteštvu i plemenitosti, da na iskonstruisanoj "istini" o svojoj ugroženosti nemilosrdno, ugrožavaju one za koje tvrde da ih ugrožavaju. Prenosili su, iz generacije u generaciju, istu genocidnu poruku: opravdano je, i po "ljudskim i Božijim zakonima", proganjati i ubijati sve one koji su se odrekli "jedine" prave vjere – vjere pravoslavne*

a to su "Turci", "poturice", "balije". Bošnjački narod ne postoji. To su Srbi koji su se "poturčili", to su oni koji su krst zamijenili polumjesecom, to su oni koji su pogazili "zavjet" pradjedova srpstva. Zato je i osveta djelo časti, čin savjesti, čin vjernosti "jedinoj" pravoj vjeri – vjeri pravoslavnoj.

Stoljećima su djeca i odrasli slušali, u različitim formama, istu priču: o turskim "zulumima", o sebi kao "pravednicima" i drugim narodima kao "nasilnicima", o "nasilnoj" islamizaciji, o uzvišenosti i časnosti stvarnih hajdučkih i komitskih zlodjela. Ista neistina je, sudeći po svemu što se desilo Srebrenici i njenim mirnim žiteljima, progovorila (ko zna koji put) i to ne samo riječima mržnje, već i činovima zločina. Stoljećima taložena mržnja i svijest o opravdanosti mučenja, sadističkog izivljavanja i potreba ubijanja "polaganim" kidanjem dijelova tijela onih koji su "krivi" za njihove nevolje, izraz njihove neostvarene zablude o sebi kao "nebeskom narodu".

U tumačenju uzroka strahotnog zločina kojeg su, na nedužnim žiteljima Srebrenice, izvršili soldati Ratka Mladića navode se razni razlozi. Naučnici iz raznih naučnih disciplina tumače genocid nad Srebreničanima u skladu sa kriterijima koji preferiraju u tim disciplinama. U rasvjetljavanju dubljih i neposrednih uzroka nepris-

trasni sud svake društvene nauke bi značajno doprinio razumijevanju prirode i složenosti objektivnih i subjektivnih determinanti genocida nad Srebreničanima. Sudeći prema rezultatima dosadašnjih spoznaja o ličnostima izvršilaca zločina i načinima vršenja zlodjela četnika osjeća se potreba i za biološkim tumačenjima. *Najnovija istraživanja genetičara o razlikama u strukturi hromozoma između kriminalaca koji su izvršili monstrumne zločine i poštenih ljudi mogla bi se primijeniti u objašnjenju, racionalno neshvatljivog, ponašanja najistaknutijih kronika. Spoznaje historičara, pravnika, politologa, ekonomista, sociologa kao i naučnika srodnog profila bi značajno bile obogaćene spoznajama do kojih su genetičari došli u ispitivanju kriminalaca.*

S obzirom da je položaj naučne psihologije u sistemu nauka specifičan očekivati je da ona, zbog takvog položaja, može mnogo pomoći u objašnjenju četničkih zlodjela. U sistemu nauka psihologija ima središnji položaj. Ona je, ustvari, i biološka i društvena nauka. Ovu činjenicu naglašavamo jer se rezultati istraživanja i psihologa biološki orijentiranih i psihologa društveno orijentiranih mogu, kao polazna osnova, upotrijebiti u objašnjenju psiholoških korijena genocida nad Srebreničanima.

Psihološke spoznaje, ranije i sadašnje, ukazuju na činjenicu da su

soldati Ratka Mladića, u Srebrenici, pokazali animalne (pa čak i iznad životinjske) vidove nasilja i to ne samo fizičkog već i psihičkog. O fizičkom nasilju je rečeno dosta, ali još uvijek ne sve, a o psihološkom, nažalost, izrečenog ili napisanog je izrazito malo. Zašto? Posljedice fizičkog nasilja su vidljivije i mjerljivije. One se doživljavaju, u poimanju svakog zločina, i težim i "skupljim". I mnoge naučne spoznaje u kriminologiji su najviše zasnovane na pokazateljima materijalnih uzroka i fizičkih posljedica nasilja. O uzrocima i posljedicama psihičkog nasilja se, naprotiv, govori kao "lakšim" i težim za spoznaju. Određivati šta je teže podnositi, fizičko ili psihičko nasilje, nije predmet našeg razmišljanja. Ono što možemo kazati jeste da su Srebreničani doživjeli sve strahote i fizičkog i psihičkog nasilja i da, njegove posljedice, i sada doživljavaju.

Izjave i ponašanja preživjelih Srebreničana rječito govore i o psihološkim korijenima njihovih nevolja. Oni su bili izloženi dugim i ponavljanim traumatskim događajima. Vidjeli su i mnogo, od viđenog, zla i na vlastitoj koži su osjetili. U periodu od 6. do 11. jula 1995. su djelovali činioci zla i užasa koji u dosadašnjim, povijesnim, zbivanjima nisu upoznati. Ubijanje bez suđenja, mučenja bez razloga, ponižavanje i obezvrje-

đivanje nemoćnih radi doživljavanja "moći" inferiornih, organizirani progoni djece i žena proistekle iz njihove mitske svijesti Srebrenice kao "svete srpske zemlje." U Argentarijum ("Srebreni grad") ušli su, u vrućim danima jula, "časni vitezovi", "osvetnici Kosova", ušla je, ustvari, pobješnjela horda željna pljačke i ubijanja. "Hrabri vojnici" su ušli onda kada su osjetili da "zaštićena zona" stvarno nije zaštićena. Da su očekivali i manji otpor ne bi se usudili da napadnu Srebrenicu. Tri godine su pokušavali ali nisu uspjeli. Odlično naoružani, vojnički dobro opremljeni i dobro uhranjeni nisu mogli pobijediti mali broj slabo naoružanih i gladnih branilaca Srebrenice. Jedan od psiholoških razloga neshvatljivog četničkog nasilja leži i u njihovim spoznajama vojničkih neuspjeha, ustvari pokazatelj onoga što oni ne žele da prihvate, sopstvenog kukavičluka. Iako su uporno živjeli u iluziji o "nepobjedivom srpskom vojniku", povijesne činjenice sasvim govore drugačije: čitava vojnička istorija Srbije je bježanje, započeto na Kosovu i traje do naših dana.

"Časni srpski vojnici" su zauzećem Srebrenice izvršili najveći masakr na nedužnim žiteljima grada u Evropi, nakon Drugog svjetskog rata. Iako je vršen planski i organizirano, ipak u činovima izvršenja ovog najvećeg,

masovnog i pojedinačnog ratnog zločina, ima mnogo toga što zdrav ljudski um ne može ni zamisliti. Očito je da je želja za ubijanjem što većeg broja "balija" (ustvari muškaraca bez obzira na godine starosti) rezultirala iz naređenja. Međutim, sudeći po načinu izvršenja zločina i ponašanju zločinaca, naređenje je psihološki doživljeno kao prilika da se nekažnjivo i sa sviješću o mogućem dobijanju priznanja ili nagrade, mogu ostvarivati njihovi dugo razvijani mitovi o "Turcima" kao "mučiteljima" Srba. Zar u televizijskom saopćenju generala Ratka Mladića da je "čas osvete Turcima konačno stigao" – ne stoji isti, kriminalni motiv. On je, nakon masakra pokazao i svoju "velikodušnost": poklonio je Srebrenicu, koja nikad nije bio srpski grad a pogotovu njegov, kao "dar srpskom narodu."

Holokaust i danas živi u sjećanjima ne samo onih koji su ga preživjeli već i u nama koji smo o tome saznali iz knjiga ili filmova. Živi, jer živi u našoj memoriji, u našoj komunikaciji sa drugim, u našem svakodnevnom življenju. Strahotni prizori mučenja u logorima su duboko urezani u najdublje slojeve preživjelih, u intimnom svijetu njihovih najbližih a živjet će sve dok živi jevrejski narod koji je, na vlastitoj koži osjetio, animalne postupke fašizma. Holoka-

ust je jedno stradalništvo, a Srebrenica drugo. Između njih je čvrsta veza. Potreba za fizičkim i psihičkim mučenjem, progonima i ubijanjima dva naroda, Jevreja i Bošnjaka proizašla je iz istih, neljudskih izvora, iz fašističke doktrine. I jedan i drugi narod, u dva različita vremenska perioda, su doživjeli genocid. Izvori i ciljevi genocida na dva naroda su isti (fašizam i uništenje) ali u mogućnosti pojavljivanja i u načinu izvršenja zločina se, ova dva vida genocida, donekle razlikuju. Prvi se nije očekivao ili bar ne u tako masovnom vidu, a drugi se nije ni mogao desiti, jer su predstavnici najjačih država na svijetu, nakon završetka Drugog svjetskog rata, izjavili da se ovako masovno stradanje bilo kojeg naroda na svijetu više neće ponoviti. Međutim, očito je, da se u srcu Evrope, u srcu civilizacije pojavio povampireni fašizam, grozniji po pobudama i načinu izvršenja zločina od ranijeg. Dogodio se novi genocid ili, jedan iz niza genocida, nad mirnim žiteljima Evrope, nad građanima Srebrenice. Jevreji su, u koncentracijskim logorima, ubijani masovno, vrlo rijetko i individualno. Razlika je u sofisticiranoj tehnici razvijene tehnologije gasnih komora i krematorijuma prema primitivnoj tehnologiji "ručnog klanja". U Srebrenici su ljudi ubijani i masovno i individual-

no i to, najčešće, nakon strahovite fizičke torture, ponižavanja, gušenja osobnog, vjerskog i nacionalnog individualiteta, a nerijetko nakon ubijanja sina, oca ili brata Srebreničanina koji je osuđen na mučenje i smrt samo zato što je bio Bošnjak.

Iz izjava onih koji su, pukim slučajem preživjeli na masovnim gubilištima, je vidljivo koliko je genocid nad Srebreničanima očita ilustracija i uvjerljiv psihološki dokaz o brižljivoj razradi psiholoških načina mučenja ljudi. *Nosioci i glavni izvršiocima agresije su podsticali i pohvaljivali perfidne i psihološki najneugodnije vidove torture, oni su, teorijski i praktično, pokazivali izvršiocima zločina koja "tehnika mučenja" ostavlja najdublje tragove u kognitivnim i emocionalnim osobinama ličnosti, kako i zašto treba da se "vрати mило za drago" za sve zlo koje su im "Turci nanijeli" od Kosova do ovih, njihovih, "svetlih" dana "pravedne" osvete. Uz naučne tehnike psihološkog mučenja, u uvjetima oslobođenih nagona, desilo se ono što se nikad ranije desilo i što razum normalnog čovjeka nikada neće moći prihvatiti. Psihološku golgotu su nevini Srebreničani odnijeli u grob, ali ostali su i preživjeli indirektni dokazi psihološkog mučenja. To se ne može i ne smije zaboraviti i to ne samo zbog Srebrenice već i zbog nas i svijeta izvan nas.*

Konvoj žena i djece iz Srebrenice.

Zločinac Ratko Mladić nakon ulaska u Srebrenicu.

Srpski vojnici nakon osvajanja grada Srebrenice.

Zarobljeni Musliman pod prisilom poziva svog sina na predaju.

Zarobljeni Muslimani.

Ubijeni Bošnjak – civil.

GRAD JE BRANJEN I UMOM I SRCEM

Napisane su, pišu se i pisat će se knjige o nadljudskom otporu jednog evropskog grada, o otporu običnih ljudi koji su inteligentnim i kreativnim rješenjima kompenzirali oskudno vojničko znanje, o braniocima grada Sarajeva koji su osjećali bilo iz gladnijeh, promrzlih i svjetlosti željnih građana. Pisat će se ali se nikad neće do kraja ispisati sve ono što je branioce grada činilo istrajnim u otporu, što im je davalo unutrašnju moć da ne pokleknju pred brojnijim, oružanom moćnijim i vojnički dobro opremljenim soldatima, soldatima koji su pokrenuti i nošeni uvjerenjem da će lahko zagospodariti trgovima i mahalama Sarajeva. U literarnim ostvarenjima, u publikovanim dnevnicima i memoraima, u pričama očevidaca o zbivanjima u danima opsade Sarajeva nalazimo opise doživljenih događaja, subjektivnih procjena uspjeha i promašaja, uloga pojedinaca u trenucima presudnih odluka, optimističkih ili pesimisti-

čkih naziranja ishoda poduzetih odbrambenih aktivnosti. Neosporno je da svi napisani doživljaji, literane reminiscencije, osobne procjene tokova i ishoda za, obranu Sarajeva, važnih odluka su zapisi od trajne vrijednosti. Sve to služi sada boljem sagledavanju zbivanja u danima opsade Sarajeva, a bit će od velike koristi budućim analizatorima tih zbivanja.

Struktura, sadržaj i način tretmana vojnih, političkih, socioloških i psihosocijalnih dimenzija odbrane Sarajeva, sadržane u šest organski povezanih poglavlja, ukazuje na naučnu i društvenu vrijednost knjige "Obrana Sarajeva" generala Nedžada Ajnadžića. U tretmanu sadržaja poglavlja autor ispoljava: (1) svestranost u sagledavanju povezanosti između vojnih, političkih, socioloških i socijalno-psiholoških procesa koji su se odvijali u Jugoslaviji prije početka agresije (predratna politička kriza, disolucija SFRJ, politička previranja u BiH i u Sarajevu posebno) i odbrane Sarajeva i okoline (paradigma odbrane Bosne i Hercegovine), (2) dubioznost u sagledavanju stanja opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, oblika vojno-političkog odbrambenog organizovanja i karakter društveno-političke orijentacije boraca prvih sarajevskih odbrambenih informacija u početku agresije, (3) temeljitost u političko-

sociološkoj analizi 1. korpusa Armije RBiH, (4) odmjerenu objektivnost u procjenjivanju uloge i ponašanja međunarodne zajednice prema agresiji na Bosnu i Hercegovinu i vojnoj opsadi (blokadi) Sarajeva, (5) uvjerljivost u opisu demografsko-psiholoških karakteristika poginulih boraca 1. korpusa u odbrani regije kao i u označavanju broja, datuma i mjesta njihove pogibije i (6) u naučnoj zasnovanosti gledišta o Sarajevu kao paradigmi odbrane Bosne i Hercegovine.

U okviru napisanog o opsadi Sarajeva i različito ispoljenim vidovima otpora njegovih građana vidljivo je koliki je bio nesrazmjer između velike vojne moći i strateški i taktički povoljnijeg položaja srpskih vojnika, koji su opasali grad silnom vojnom tehnikom i ljudstvom, i stvarno slabe oružane moći, oskudno obučenih i odjevenih i neishranjenih branilaca. Ali nesrazmjer nije rezultirao u slomu odbrambene kičme grada, Armije BiH iako su, neki međunarodni akteri, progonizirali brzi ulazak Mlađićevih soldata u srce nezavisne države BiH, u njen glavni grad. Brigadni general Nedžad Ajnadžić u svojoj dokumentarnoj, na empirijskim podacima fundiranoj, plastično pisanoj, autentičnim fotosima obogaćenoj i vrlo podsticajnoj knjizi "Obrana Sarajeva" odgovara, izme-

đu većeg broja vojnih, političkih i socioloških pitanja, i na jedno krucijalno psihosocijalno pitanje "Ko je odbranio Sarajevo?" "Narod i njegova vojska – piše autor – su branili ono što je već postojalo i u njihovoj duši, u njihovom običajnom i porodičnom životu. Te vrijednosti, zapravo, sa sobom je u rat ponijela u potpunosti boračka populacija Sarajeva i BiH, i u neravnopravnoj borbi ih sačuvala i dogradila – oplemenila junaštvom, patriotizmom i moralnim samopozrtvovanjem u borbi za slobodu i dostojanstven život budućim generacijama." U rasvjetljavanju političkih previranja prije agresije, stanje ONO DSZ u početku agresije, tretmana agresije na BiH i vojnu opsadu Sarajeva u pisanim i izrečenim izjavama međunarodnih zvaničnika, u socijalnopsihološkoj analizi korpusa Armije BiH i, posebno, o tokvima i ishodu obrane Sarajeva, osjeća se duboka humana nit utkana u sve pore vojnih zahvata. Osjeća se i onaj nemušto iskazani govor prkosa i hrabrosti i spremnost na žrtvu u odbranu pravde i ljudskog dostojanstva. Iz vrlo uvjerljivih, naučno provjerenih, podataka iskazanih u tabelama i grafikonima i opisanim razumljivim riječima se nazire potreba za govorenjem istine, potreba da se ukaže na stvarne događaje na stvaran način. Čitaoci, a pogotovo oni

Sarajevska Vijećnica 1992.

koji su u tim danima bili u žiži bitaka, koji su umom i srcem branili svoja ognjišta, svoju djecu, svoj grad i svoju domovinu će naći potvrdu svojim sjećanjima i doživljajima. U knjizi će naći argumentirane odgovore i oni koji, o slavnim danima otpora Sarajeva oružano moćnijem agresoru, traže naučno pouzdane informacije, vidjet će je očima nepristrasnog istraživača, savjesnog analizatora i vrsnog komandanta, aktivnog sudionika bitaka za Sarajevo.

Skupština u plamenu 1992.

Mr. Nedžad Ajnadžić: *“Odbrana Sarajeva”*, ITD SEDAM, Sarajevo, 2002.

Tekst – *“Grad je branjen umom i srcem”* je pročitao na promociji koja je održana 7. 3. 2002. u općini Stari Grad. **Promotori:** prof. dr. Nijaz Duraković, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Mirko Pejanović, brigadni general Vahid Karavelić, David Kamhi.

Tekst je objavljen u *“Glasniku”* (broj 3-4, 2002) pod naslovom *“Nedžad Ajnadžić: Odbrana Sarajeva”*.

CRTE LIČNOSTI KOMANDANTA

Murat Kahrović nas uvodi i vodi kroz zbivanja koja su još uvijek svježa u našim sjećanjima, ukazuje na njihove uzroke i tokove odvijanja, upoznaje nas sa mjestima odlučujućih bitaka slabo naoružanih, oskudno obučanih, vojnički neiskusnih i nedovoljno ishranjenih branilaca Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Pokazuje kako je, kada duhovna snaga branilaca naroda nadvlada moć oružane i položajne premoći soldata srpskih korpusa i hrvatskih postrojbi, moguće iznaći rješenje i izboriti pobjedu iz vrlo kompliciranih tadašnjih ratnih situacija. Piše i o osobno viđenom i doživljenom herojstvu, dinamičkoj fleksibilnosti i dubokoj usađenosti čestitosti i pravednosti branilaca Republike Bosne i Hercegovine. "Obični ljudi od krvi i mesa – piše autor – bez ratnog iskustva i sa minimalnom količinom oružja i municije, ali naoružani bosanskohercegovačkim patriotizmom, pravili su začuđujuće podvige i svojim životi-

ma branili ono što se praktično i nije moglo braniti."

U dušama učesnika slavnih bitaka na Skenderiji, Dobrinji, Pofalićima, Oriću, Volujaku, Žuč i i inim ratištima širom Bosne i Hercegovine, i danas žive sjećanja na dane neustrašivih podviga pojedinaca, na djela koja je teško riječima iskazati. U podvizima branilaca utkana je izuzetno velika i ne svakodnevna motivacija o kojoj će, vjerovatno je, i psiholozi, a ne samo historičari i vojni stručnjaci, iskazati svoj sud i divljenje. *Dosadašnja gledišta vojnih psihologa o mogućnostima čovjeka u ratu ne mogu objasniti one duboke korijene, one nevidljive niti, unutrašnje porive koji su, sami po sebi, izazvali čuđenje kod dobronamjernih, nadu kod mučenih i progonjenih i strah kod zločinaca koji su mislili da će umarširati u Sarajevo za nekoliko dana i da će, kako kaže Murat Kahrović, "zaigrati Užičko kolo na znamenitoj i u svijetu poznatoj Bašćaršiji."* Ne samo da nisu zaigrali, već su morali bježati čak i iz mjesta u kojima su mislili da će zauvijek ostati.

Iz redova visoko motiviranih branilaca Republike Bosne i Hercegovine izrastali su i vrsni komandiri i komandanti. Uspješno vođenje neprekidne borbe sa brojnijim, mnogo bolje naoružanim i vojnički bolje istreniranim vojnicima JNA i njihovim sljedbencima, četnicima, a kasnije i sa vojnicima Armije Republike

Hrvatske i postrojbama HVO, bilo je moguće zahvaljujući vojničkom znanju, sposobnostima pouzdanog procjenjivanja teških okolnosti u kojima su se nalazili branioci i, posebno, stvaralačkim sposobnostima komandnog kadra. U odsudnim danima odbrane brojni komandiri i komandanti su ispoljili osobine koje su bile primjerene vrlo kompleksnim ratnim situacijama. Murat Kahrović, u karakterizaciji komandnog kadra, ističe da se "u glavnoj komandi naše Armije zaista izgradio i izrastao homogen kolektiv obučanih i iskusnih operativaca, dobrih organizatora i graditelja vojničkih kolektiva i zavidnih obavještajnih kadrova. Uspješna borbena dejstva naših jedinica na svim frontovima bila su rezultat kvalitetnog stručnog rada komandnata bosanske armije i njihovih saradnika: Jove Divjaka, Stjepana Šibera, Rifeta Bilajca, Zićre Suljevića, Rasima Delića, Mustafe Polutka, Muhameda Vejzagića i drugih." Svaki od njih, kao i drugi koji nisu u ovoj prilici spomenuti, zaslužuju, po mom uvjerenju, monografiju o njima i njihovom djelovanju u sudbnim danima odbrane Bosne i Hercegovine. Neustrašivi vojnici i njihovi komandiri i komandanti su kreatori nedavnih povijesnih zbivanja koji su označeni, ne bez razloga, "čudom bosanskog otpora."

Iz naslova knjige "Seferovo ratno doba" vidljiva je i potreba Murata Kahrovića da dublje i šire sagleda, u svim godinama rata, a posebno u 1992. i 1993. godini, mjesto i ulogu Sefera Halilovića, jednog iz plejade vrsnih komandanata Armije RBiH. Iz Kahrovićevog opisa strukture ličnosti Sefera Halilovića, njegovog vojničkog načina mišljenja i ponašanja i ugleda kojeg je uživao među borcima moguće je izreći nepristrasnu ocjenu o njemu kao vrsnom komandantu. Zapravo, iz psihološke analize izrečenog o ličnosti i ratnom djelovanju Sefera Halilovića možemo i sami donijeti sud o veličini njegovog vojničkog djela. Murat Kahrović piše da je Sefer Halilović čim je stao na čelo bosanske Armije "pozvao borce da se časno i viteški bore protiv fašističkog agresora, protiv zločina, da spašavaju narod, posebno žene i djecu bilo koje vjere i nacije, jer se naši borci u svemu moraju razlikovati od četničkih zlikovaca"; jedan od značajnih Seferovih uspjeha je i "efikasnije popunjavanje i raspored stručnih kadrova sposobnih za izvršenje složenih operativno-taktičkih procjena, kao i uspostava funkcionalnog mehanizma rukovođenja i komandovanja"; "događaji 2. maja 1992. godine zorno potvrđuju ispravnost Halilovićevih procjena koje se, sem nebitnih detalja, u dlaku

poklapaju sa događajima na terenu"; "već smo ranije u nekoliko navrata potcrtavali tu Halilovićevu nesvakidašnju sposobnost predviđanja i predupređivanja događaja. Bitka za Predsjedništvo eklatantan primjer kako dobar vojskovođa, a on vojskovođa tada nije bio, ne samo uspješno vodi rat, nego i predviđa, planira i predupređuje događaje"; Bosansko-hercegovački narod je stvarao "svoje junake i heroje, svoje vojskovođe i komandante, njegujući, možda i nesvjesno, svojevrsan kult ličnosti prepoznat u Seferu Haliloviću koga su mnogi iz vojnog vrha i tada i danas nazivali neprevaziđenim autoritetom, i svojevremeno podgrijavala taj, u narodu stvoren, kult ličnosti." *Veličina komandanta Sefera je u njegovoj sposobnosti i emotivnosti da se odupre stvaranju kulta, jer je znao da će kult ličnosti dovesti do inhibicije stvaralaštva svakog pojedinca i svake jedinice.*

Izdvojili smo samo nekoliko karakterističnih opisa ličnosti Sefera Halilovića radi ilustracije koja uvjerljivo govori o karakteristikama i vrijednosnim dimenzijama njegovog komandovanja. Kada se opis osobina i ponašanja Halilovića, u važnim zbivanjima u toku agresije, uspoređi sa osobinama koji su psiholozi otkrili kod velikih vojnih komandanata, stratega i taktičara, moguće je tvrditi da ih Halilović, prema opisu Kahro-

vića, zaista posjeduje. Vrstan komandant, prema tim istraživanjima, ispoljava: izrazitu sposobnost u planiranju, iniciranju i usmjeravnju akcija, prihvaćanje osobne odgovornosti, pokazivanje grupne pripadnosti i lojalnosti vojsci koju vodi, znanje i umijeće u vođenju profesionalnih i tehničkih zadataka, istančanu senzibilnost za tačnost i pravednost, osobnu hrabrost, dinamičnost i stvaralačku širinu i prodornost.

Murat Kahrović: **"Seferovo ratno doba"**, GIK "OKO", Sarajevo, 2002. Na promociji knjige, održane 12. 9. 2002. u Domu vojske, saopšten je rad **"Crte ličnosti komandanta"**. **Promotori:** prof. dr. Ibrahim Bušatlija, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Enver Imamović i prof. dr. Rifat Škrijelj.

DOKUMENTI I SVJEDOČENJA O GENOCIDU U FOČI

(RECENZIJA KNJIGE *Preljuba Tafre i dr. Bećira Macića "Zločini na području Foče"*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i ljudskih prava, Sarajevo, 2002)

U rukopisu "Zločini na području Foče 1992 – 1995.", u okviru četiri poglavlja – Zločini na području općine Foča, Zločini u fočanskom koncentracionom logoru (kaznenopopravni dom), Ekshumacija na području općine Foča do kraja 2001. godine i Prilozi – razmatraju se: uzroci i posljedice genocida nad nadužnim Bošnjacima, žiteljima grada Foče, ciljevi podstrekača i izvršilaca zločinačkih djela, vrijeme i mjesta mučenja i ubijanja Fočaka i, posebno, prizori strahovitog, individualnog i masovnog, fizičkog i psihičkog zlostavljanja i mučenja starijih osoba, žena i djece.

Iskazi preživjelih očevidaca su upečatljivi pokazatelji načina mučenja nevinih koji, po toku i ishodu,

prevazilaze nagonske impulse životinja u situacijama njihove najveće izgladnjelosti. Prezentirani prizori zločina, sadržani u rukopisu knjige "Zločini na području Foče 1992 – 1995.", djeluju strašnije od scena prikazanih u filmovima strave i užasa. O tome najrječitije govore i dokumenti i svjedočenja pojedinaca koji su, sticajem slučajnih okolnosti, izbjegli krajni ishod grozomorne torture – oštro sječivo kame, uže ili mitraljesko ili puščano tane. Očevici uvjerljivo ukazuju: na nečasnost onih koji sebi pripisuju "časnost" i "pravednost", na kukavičko i jadno ponašanje onih koji misle da su "junacine i srpske delije", na inferiornost ljudskih spodoba koji sebi pripisuju "nacionalnu superiornost" i "nebesko porijeklo", na prizore sadističkog silovanja žena i djevojčica od onih koji sebe smatraju "ljudima uzvišenog morala", na formirana uvjerenja o opravdanosti progona, mučenja i ubijanja Bošnjaka jer Bošnjaci, "Srbi islamske ispovijesti", žele da "časni srpski narod pokore i unište". Svoje genocidne pobude, "srpski vitezovi", "časni borci za svetu vjeru pradjedova", brojni "šešeljevci", "arkanovci", "beli orlovi" i drugi "osvetnici Kosova" su dokazivali sebe, svoju "nacionalnu i vjersku nadmoć" nad Bošnjacima čije su ruke žicom vezane, nad brojnim zatočeni-

cima zbijenim u malim, krvlju natopljenim, prostorima kazamata, nad ženama koje su odgajane u duhu moralne čistoće i čestitosti, nad nejakom djecom samo zato što su izdanci onih koji su, kako su glasno govorili, "njihovu djecu sramotili, sakatili i ubijali". Zajedno s njima, u krvave pohode, su išli i dojučerašnje komšije, predvođeni "srpskim intelektualnim perjanicama", poznatim profesorima i bosanskohercegovačkim parlamentarcima. Između njih, po ocjeni autora, su najistaknutiji: Vojslav Maksimović, Velibor Ostojić i Petko Čančar.

Autori nastoje da rasvijetle i razloge slabog otpora fočanskih Muslimana agresoru. Ukazuju na pet zabluda fočanskih Muslimana i to: (1) uvjerenje većeg broja Muslimana da se genocid iz Drugog svjetskog rata neće ponoviti; (2) očekivala se pomoć sarajevskih Muslimana a ona nije došla; (3) očekivala se i pomoć Muslimana Goražda koja takođe nije došla; (4) očekivane aktivnosti lokalne SDA u nabavci i distribuciji naoružanja za aktivni otpor muslimanskog stanovništva agresoru nije se manifestirala i (5) povjerenje koje je dato nesposobnom i uplašenom rukovodstvu se pokazalo kao veliki promašaj. Iz prezentiranih činjenica o sadržaju rukopisa "Zločini na području Foče 1992 – 1995." rezultira i

naše uvjerenje o opravdanosti štampanja ovog djela. Problematika koja se u rukopisu razmatra je aktualna i od osobite društvene važnosti. Ona je značajni doprinos rasvjetljavanju mogućih uzroka genocida nad žiteljima grada koji je, i u Drugom svjetskom ratu, preživio genocid izvršen, vjerovatno, od začetnika, nosilaca i izvršilaca istih teritorijalnih pretenzija Srbije i Crne Gore. U jednom gradu, u razmaku od pedeset godina, dvije generacije ideoloških istomišljenika, najvjerovatnije djedova i unuka, vrše iste, strahovite zločine nad nedužnim. Očekujemo da će djelo, nakon štampanja, naići na dobar primjer svakog čitaoca koji želi saznati istinu o razlozima, širini i posljedicama genocida nad Bošnjacima, žiteljima grada Foče.

JELEČ – Lokalitet Ratine – Lokve / pored vikendice Hadžić Hamde, grobnica iz koje su ekshumirani ostaci Srnje Hadžire i Hadžić Hasne. Ekshumacija izvršena 27. oktobra 1999. god.

KORIJENI, POSLJEDICE I TRETMAN ŽRTAVA TORTURE

Pojava novih djela o nasilju i višestrukim i višeznačnim posljedicama koje, iz njega, proizilaze pobuđuje u svijesti čitatelja mnogobrojna pitanja. Raznovrsna pitanja su očekivana, jer ovakva djela, posebno naučno utemeljene studije pobuđuju, u intimnom svijetu čitatelja, osudu nosioca nasilja, ali i uvjerenje da je moguće, adekvatnim društvenim i ekspertnim mjerama, otkloniti ili bar ublažiti posljedice preživjelih torture. Čitatelji traže i objašnjenje i za ono što je danas, na temelju psiholoških spoznaja, teško objasniti. Traže odgovor i na pitanja o psihosocijalnim determinantama zločinačkog ponašanja pojedinaca prema nevinnim i nezaštićenim, izrazito ispoljenog u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Iskustvene spoznaje pokazuju da čitatelji žele saznati i manje spoznate aspekte torture i traume koji, dobrim poznavacima traumatske psihologije, izgledaju dovoljno stručno objaš-

njeni iako i sami naglašavaju da su i oni još uvijek udaljeni od potpunih spoznaja. Ustvari, nepristrasna analiza dosadašnjih teorijskih i empirijskih spoznaja o socijalnim i psihološkim tokovima i ishodima djelovanja traumatskih događaja i torture na somatske tegobe i somatska stanja žrtava, unutrašnjih mehanizama, procesa i poteškoća adaptacije normalnim uvjetima življenja osoba koje su preživjele torturu, razine djelotvornosti primjenjivanih modela individualne ili grupne psihoterapije, psihofarmakoterapije ili fizioterapije, pokazuje da se, u uvjetima razvoja teorije i prakse traumatske psihologije dosta uradilo, ali i da je ostalo mnogo neotkrivenog i nerazjašnjenog.

Pojava knjige (zbornika radova) "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu" (urednici: Libby T. Arcel, Sabina Popović, Abdulah Kučukalić, Alma Bravo-Mehmedbašić) dolazi u pravo vrijeme. Potencijalni čitatelji će u njoj otkriti ne samo nove medicinske, psihološke i socijalne spoznaje o traumi i torturi već i moguće puteve prevladavanja fizičkih i psihičkih posljedica traumatskih doživljaja. Sadržaj knjige i način njegovog razmatranja rječito govore o njoj izrazitoj, teorijskoj i praktičnoj, vrijednosti. U okvirima pet organski povezanih poglavlja – Posljedice ratne traume i

torture, Metode prevencije torture, Multidisciplinarni tretman preživjelih torture, Ratna trauma, seksualna tortura i psihoterapija i Supervizija i monitoring projekta – prezentirani su rezultati validnih spoznaja o socijalno-demografskim karakteristikama žrtava torture, o njihovim fizičkim i psihološkim tegobama, o socijalnim uvjetima u kojima se sada nalaze preživjeli traume i uticaju tih uvjeta (posebno nestabilnih socijalnih okolnosti) na tok i ishod njihovog oporavka. Akcentira se i značaj preventivnog djelovanja i to ne samo u užim područjima rada stručnjaka raznog profila (psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, liječnici opće prakse, fizioterapeuti), već i u domenu zanemarene pravne zaštite žrtava torture. *Knjiga, dokumentirano i reljefno, ukazuje i na potrebu i vrijednost multidisciplinarnog tretmana u smanjivanju psiholoških problema i unapređenju mehanizma suočavanja i to ne samo na razini općih razmatranja, već i kroz prikaze rezultata individualnih ili grupnih terapija sa klijentima u Centru za rehabilitaciju žrtava torture. Ukazuje se i na tokove i vrlo plodne ishode grupne terapije žrtava torture, posebno osoba koje su preživjele grozote seksualne torture. Poželjni ishodi tretmana su se mogli očekivati, jer su terapeuti znalački primjenjivali danas, u svijetu, poznate i priznate psihoterapijske postupke.*

Iz analize pojedinih studija sadržanih u knjizi "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu" proizilazi i konstatacija da su autori u pravu kada ukazuju na potrebu supervizije i timskog rada. Profesionalan rad sa žrtavama torture podrazumijeva veliki napor, posvećenost, empatičnost i širu kulturu terapeuta. Ove karakteristike mogućih ponašanja terapeuta, a naročito uz njegovo ispoljeno nastojanje da se, na poboljšanju mentalnog zdravlja traumatizirane osobe, čini više nego što su njegove radne mogućnosti i što mu objektivne okolnosti, u kojima se nalazi, dopuštaju, nužno dovodi do, u stručnoj literaturi opisanog fenomena, fenomena "sagorijevanja".

Dublja analiza problematike, prezentirane u devetnaest studija, pokazuje da je knjiga, koju danas promoviramo, ne samo vrijedno teorijsko ostvarenje, već i djelo koje ima višestruku praktičnu primjenu. Značkom primjenom spoznaja do kojih su autori studija došli moguće je ublažiti pa čak, u pogodnim okolinskim uvjetima, eliminirati posljedice torture. Rezultati serioznih naučnih istraživanja, validiranih iskustvenih spoznaja i (ili) individualna iskustva vrsnih praktičara mogu, takođe, pouzdanije informirati profesionalno zainteresirane pojedince i one koji to

nisu, a žele da pomognu žrtavama torture. Mogu ih, zapravo, upoznati o karakterističnim psihičkim i fizičkim poremećajima žrtava torture, o najboljim psihijatrijskim, psihološkim, socijalnim i drugim pristupima i postupcima u toku tretmana kao i pravilnoj procjeni razine uspješnog oporavka klijenta. Rezultati istraživanja, posebno oni koji su dobiveni primjenom primjerene naučne metodologije, mogu poslužiti kao sigurna u svakom vidu programiranja i realiziranja programa u smanjivanju patnji žrtava torture i u djelotvornijem preventivnom djelovanju na općenitijim razinama, organizacijskim, institucionalnim ili državnim. U jednoj od studija prezentiranoj u knjizi koju danas promoviramo ukazano je na izvanredni značaj preventivnih aktivnosti koje je moguće i potrebno organizirati na sva tri nivoa, na primarnom, sekundarnom i terciarnom. *Autorica studije ukazuje da borba protiv torture daje plodnije efekte, ako se u procesu stručnog i šireg društvenog djelovanja uvažava i primjenjuje međunarodna legislativa.*

Za potvrdu izrečenih sudova o višeznačnim vrijednostima knjige "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu" prezentirat ćemo, za ilustraciju, druge slike studija sadržanih u knjizi. U istraživanju sociodemografskih speci-

fičnosti žrtava torture konstatira se, između ostalog, da su iz preživjelih tortura proistekle tragične posljedice i da su doživljene psihičke tegobe intenzivirane i to, najviše, zbog teških socijalnih uvjeta u kojima se nalaze žrtve torture. Autori ne ostaju samo na stručnoj interpretaciji tabelarno prezentiranih rezultata istraživanja, već ukazuju i na potrebu realiziranja prihvatljivog socijalnog programa i djelotvornijeg i visoko stručno utemeljenog medicinskog tretmana. *I u dobro teorijskih i metodološki utemeljenoj studiji, u studiji u kojoj se razmatraju socijalni i psihološki utjecaji traumatskih događaja i torture na civilnu populaciju se naglašava da trauma nije samo mentalno-psihološki proces već je i socijalna patnja, da je broj doživljenih traumatskih događaja, torture i socijalne patnje izrazito velik, da postoji pozitivna povezanost između intenziteta i učestalosti doživljene traume i stupnja psiholoških simptoma i da je recipročnost "odnosa između simptoma prouzrokovanih torturom i simptoma koji su posljedica socioekonomskih poteškoća" očit. Važno je naglasiti da se, i u ovom istraživanju, autori nisu zadržali samo na značkoj, uže stručnoj interpretaciji dobijenih rezultata istraživanja, već su ukazali na potrebu šireg djelovanja naučnika koji se bave mentalnim zdravljem i zdravljem uopće. Naglasili su da naučnici "mo-*

raju biti eksplicitni u pogledu socijalnih i ekonomskih dimenzija traume, i shodno tome moraju apelirati na političku svijest i društveno djelovanje vlasti u oblastima socijalne rehabilitacije da se pruži podrška nastojanjima samih žrtava da prevaziđu svoje probleme”.

U dvije studije su sadržani podaci o tjelesnim posljedicama kod žrtava torture. U jednoj su prezentirani rezultati longitudinalnih istraživanja fizičkih tegoba izbjeglica i preživjelih torture liječenih u centrima za rehabilitaciju Sarajeva i Zagreba, a u drugoj su opisani klinički i statistički rezultati o somatskim stanjima žrtava torture prikupljenih, u dvogodišnjem periodu, u Centru za žrtve torture u Sarajevu. U jednoj i drugoj studiji podaci govore o pogoršanom tjelesnom zdravlju pacijenata. U analizi fizičkih tegoba konstatirano je: da je broj žena žrtava torture bio znatno veći od broja muškaraca, da su “znatno učestalije kardiovaskularne, respiratorne, digestivne i lokomotorne bolesti” i da postoji razlika između polova u vrstama ispoljenih fizičkih tegoba (kod žena su u jednakom omjeru ispoljene respiratorne, kardiovaskularne, digestivne i lokomotorne bolesti, a kod muškaraca je izrazitije naglašen tip kardiovaskularne bolesti). U studiji u kojoj je ukazano i na ulogu ljekara opće pra-

kse u multidisciplinarnom tretmanu, takođe su utvrđene somatske poteškoće osoba koje su preživjele torturu. Najčešći tipovi bolesti su bolesti lokomotornog, kardiovaskularnog i respiratornog sistema kao i gastrointestinalnog trakta i centralnog nervnog sistema.

Uspješnost oporavka i socijalne adaptacije žrtava torture uveliko zavisi od njihovog doživljaja osjećaja sigurnosti. Sekundarna traumatizacija, koja rezultira iz nepovoljnih životnih i društvenih okolnosti, značajno onemogućava proces prevladavanja traumatskih iskustava. U jednoj studiji autorice su, na rezultatima psihološkog tretmana tridesetdvogodišnje žene, pokazale da, u sadašnjim društvenim okolnostima u Bosni i Hercegovini, osobe koje su preživjele torturu nemaju ono što im je potrebno a, posebno, nemaju sigurnost koja je bitan preduvjet njihovog ozdravljenja.

U knjizi je posebna pažnja posvećena načinima i ishodima općeg medicinskog, psihoterapijskog, fizioterapijskog i farmakoterapijskog tretmana žrtava torture. Ukazuje se na potrebu i važnost multidisciplinarnog pristupa. Ovaj pristup je moguć i opravdan, jer su posljedice torture višedimenzionalne. One su i fizičke i psihičke i socijalne. Rezultati postignuti u Centru za rehabilitaciju žrtava

va torture nedvosmisleno pokazuju da se multidimenzionalnim tretmanom ostvaruje značajan napredak u fizičkom, mentalnom i socijalnom funkcioniranju žrtava torture. Nakon primjerenog multidimenzionalnog tretmana klijenti pokazuju veću sposobnost u “hvatanju ukoštac sa traumom” i uspješnije prilagođavanje uvjetima i zahtjevima postratnog društva. U okvirima razmatrane problematike tretmana prikazani su i rezultati eksplorativnih istraživanja. Od posebne važnosti su rezultati koji pokazuju koliki i kakvi efekti se mogu očekivati nakon intenzivnog, kratkoročnog i sveobuhvatnog tretmana žrtve torture (u trajanju od tri mjeseca) odnosno nakon šestomjesečnog tretmana. Rezultati, u oba pristupa, su ohrabrujući. Nakon tromjesečnog tretmana žrtve torture su ispoljile vidljive pozitivne promjene u pogledu mehanizama suočavanja i mehanizama adaptacije. Šestomjesečni tretman je, kako ističu autori, “dao bolje rezultate na svim vrstama psiholoških simptoma i posttraumatskog stresnog poremećaja, osim kod simptoma depresije”. Autori ukazuju i činjenicu da proces oporavka nije linearan. On zavisi od čestine prijetnji koje se pojavljuju u nepogodnoj okolini, posebno u uvjetima naglašene socijalne destruktivnosti. Ublažavanje ili eliminiranje

izvora sekundarne traumatizacije moguće je ostvariti ne samo podsticanjem konstruktivnijeg djelovanja društvene zajednice, već i u spremnosti aktera procesa oporavka u preuzimanja odgovornosti.

U studijama je pokazano koliki se efekti mogu postići od znalačke primjene principa psihofarmakoterapije, fizičke terapije, psihosocijalnog rada i rada socijalnog radnika u Centru za rehabilitaciju žrtava torture. U prezentiranim studijama autori ističu (1) da kombinacija psihofarmakoterapije, individualne i grupne terapije doprinosi poboljšanju toka i ishoda tretmana žrtava torture, (2) da uspjeh u psihosocijalnom radu sa klijentima podrazumijeva, između ostalog, dobro poznavanje sposobnosti i crta ličnosti klijenata i psihosocijalnih karakteristika okoline u kojoj oni žive (nepovoljna okolina može inhibirati postignuti uspjeh u terapiji i (ili) reaktivirati traumatske doživljaje), (3) da u toku i nakon fizioterapije klijent može, naučenim vježbama i odmorima, doprinijeti vlastitom oporavku i (4) da podrška, konsultacije i potpuno informiranje žrtava torture o putevima dobijanja pomoći ukazuje na ulogu i mjesto socijalnog radnika u zbrinjavanju žrtava torture.

Rezultati dobro metodološki koncipiranih i znalački realiziranih istraži-

vanja poslijeratne adaptacije žena i muškaraca žrtava seksualne torture kao i iskustvene spoznaje o vrijednosti grupne psihoterapije žrtava torture uključujući i seksualnu torturu pokazuju: da preživjele žrtve seksualne torture ispoljavaju teže vidove postraumatskog stresnog poremećaja, da proces rehabilitacije podrazumijeva duže i različite psihoterapijske pristupe, da zakonski nisu regulirana prava žrtava seksualne torture na rehabilitaciju i kompenzaciju, da je potrebno sagledati sve činioce koji doprinose zanemarivanju ovog problema i težiti njihovom otklanjanju, da se u grupnoj terapiji, u odnosu na individualnu, uspješnije ostvaruju adaptivne koping strategije, da je redukcija anksioznosti, depresivnosti, somatizacije i neprijateljstva izrazitija i da se u grupnoj terapiji, sa voditeljima različitog pola, postižu bolji ishodi nego sa voditeljima muškog ili ženskog pola.

Na kraju knjige "Tretman preživjelih torture i traume postratnom društvu" prezentirana su dva rada "Supervizija u multidisciplinarnom modelu rehabilitacije žrtava mučenja" i "Sistem monitoringa u Centru za žrtve torture Sarajevo" u kojima su sadržani uvjerljivi podaci o naučnoj, stručnoj i praktičnoj vrijednosti pristupa i postupaka u toku liječenja fizičkih i psihičkih posljedica žrtava tor-

ture u Centru za žrtve torture. U sagledavanju mogućnosti primjene složene i kombinirane supervizije u multidisciplinarnom modelu rehabilitacije žrtava torture, autor studije prvo daje opći pregled sličnosti i razlika između pojmova "konsultacija i supervizija", zatim ukazuje na specifičnost kontratransfera u psihoterapiji psihotraumatiziranih i nakon toga opisuje sadržaj i način primjene kombinirane supervizije u Centru za žrtve torture u Sarajevu. Primjenom modela supervizije, koji je u stručnoj literaturi i savremenoj supervizijskoj praksi visoko vrednovan, domicilni supervizor, uz saradnju sa supervizijskim timom iz inostranstva, značajno je doprinio uspješnijem toku i ishodu oporavka žrtava torture.

Iz navedenih podataka o osnovnim karakteristikama apliciranog sistema monitoringa u Centru za žrtve torture, iz definiranih tema i metoda, zadovoljavajućih psihometrijskih karakteristika upotrebljenih mjernih instrumenata i iz sadržajnog opisa toga procedure moguće je konstatirati da su studije, koje su sadržane u knjizi "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu", pouzdani pokazatelji kvalitetnog rada stručnjaka raznih profila u realiziranju multidimenzionalnog modela rehabilitacije žrtava torture u Centru za žrtve u Sarajevu.

U općoj ocjeni teorijske i praktične vrijednosti knjige (zbornika radova) "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu", ponavljanjem naših sudova iskazanih u komentarima o svakoj studiji, bi mogli formulirati i konačni sintetički sud. Upravo iz sintetičkog pregleda tih ocjena opravdano je konstatirati da se radi o izvornoj, teorijski i empirijski dobro utemeljenoj i praktično primjenljivoj knjizi. Očito je i da o njenoj vrijednosti govore i druge izrečene činjenice, kao i činjenice koje nisu iskazane ali se, sa onim što nose u sebi, podrazumijevaju. U knjizi se problemi traume i torture ne razmatraju samo iz užih stručnih okvira, već se posmatraju u širim društvenim kontekstima. *Ukazuje se i na "udaljene", ali duboke korijene traume i torture, na njihove izvore, na planirani genocid, i na šira konstruktivnija djelovanja društva, njegovih institucija i organizacija, u rješavanju nagomilanih i složenih problema žrtava torture. Ostvarenjem funkcionalnog sklada u djelovanju između stručnih institucija koje pružaju pomoć traumatiziranim osobama (između njih posebno mjesto pripada Centru za žrtve) i odgovornih vladinih i nevladinih institucija i organizacija, moguće je očekivati plodnije i djelotvornije ishode u rehabilitaciji žrtava torture. U koncipiranju i načinu realiziranja općih društvenih programa djelova-*

nju u pomoći i zaštiti žrtava torture knjiga "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu" može poslužiti i kao pouzdani stručni izvor i dobro orijentirajući praktični putokaz.